پښتو لیکنی سمون

ا ب ت ټ ج څ

ځ د ډ ړ ږ ژ

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ ل

پښتو لیکنی سمون

(د پوهندوی علمي رتبې لپاره)

لیکوال

محمد اسمعیل یون

Download from:aghalibrary.cm

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	پښتو لیکنی سمون
لیکوال:	محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال:	۱۳۸۷ل کال
د لیکوال	
پرله پسې نومره:	(۳۰)
د خپرندوی	
پرله پسې نومره:	(۳۰)
کمپوزر:	ضیاءالرحمن ضیاء

Download from:aghalibrary.cm

د لومړي چاپ سریزه

دا اثر مې له نن څخه یو کال دمخه (۱۳۸٦ل کال) په وروستیو کې بشپړ کړی و، ژوري هئیت زما د ترفیع لپاره ومانه، خو ما هغه وخت ځکه چاپ نه کړ، چې غوښتل مې تر علمي ترفیع وروسته یې یو ځل بیا وګورم او زیاتونې په کې وکړم او هم یې ځینو لیکوالو ملګرو ته د کره والي لپاره وړاندې کړم. د تېرو کلونو په بهیر کې که څه هم له ګڼو بوختیاوو سره مخامخ وم، خو د دې تېر یو یونیم کال په بهیر کې مې خپلو کلتوري کارونو ته تر هرڅه زیاته توجه وکړه. دا اثر مې یو ځل بیا وکوت او ځینو لیکوالو ملګرو ته مې د کتنې او کره کولو لپاره ورکړ، دا دی تر بیا کتنې او سمون وروسته یې د قدرمنو لوستونکو مخې ته ږدم، پوره باور دی چې تر چاپ وروسته به مو قدرمن لوستونکي لا کره والي ته وهڅوي او د وخت په تېرېدو سره به دا بهیر د پښتو لیکدود د لا سمون سبب شي.

د همدې بهیر د لا بري په هیله
محمد اسمعیل یون
۱۳۸۷ل کال د کب ۲۵مه نېټه
ارګ، د جمهوري ریاست ماڼۍ

Download from:aghalibrary.cm

((پښتو ليکنی سمون))

يوه په زړه پورې هڅه

د يوې ژبې د ليکدود سمون او د هغه د اصلاحي بهير ارزونه د ژبې په پرمختګ کې کارنده ونډه لري. له نېکه مرغه پښتو ليکدود وخت پر وخت د زيات کره والي پر لوري ګامونه اخلي. د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې استاد ښاغلي پوهنمل محمد اسمعيل يون يوې ډېرې ښې او ضروري موضوع ته پام شوی او د خپلې علمي تر فېع (پوهندوی رتبې) لپاره يې داسې يوه موضوع (پښتو ليکنی سمون) ټاکلې، چې ارزښت اوضرورت يې ډېر زيات دی. اوس چې زموږ په هېواد کې رسنۍ ډېرې زياتې شوي، نو د ليکدود د يو والي او سمون په برخه کې هره نوې علمي هڅه بې له شکه چې ډېره ګټوره تماميږي. ځکه که چاپي، تصويري او نورې رسنۍ پر خپل وخت له ښه، کره، پوره او معياري ليکدود څخه کار وا نه خلي، نو ډېرې ژبنۍ ګډوډۍ او تېروتنې را منځته کېدلای شي. اکثره ګډوډي موږ د يوه ښه معياري ليکدود په مرسته له منځه وړلای شو. پوهنمل محمد اسمعيل يون همدغه ضرورت ته متوجه شوی او داسې يو علمي اثر يې دا دی رامنځته کړی، چې زموږ د ليکدودي ستونزو ډېرو برخو ته ځواب ويلای شي. په دې اثر کې د اختلافي کلمو د سمون تاريخي بهير هم په ګوته شوی او دنويو اختلافي کلمو د سمې ليکنې معيارونه هم په ګوته شوي دي، د علمي ستونزو د

حل لپاره د پښتو غړيزې الفبې چارټ هم راوړل شوی او د نورو نومونو د يو والي او سمې ليکنې لپاره هم ښه وړانديزونه شوي دي. د پښتو د انشايي سمون لپاره يې ليکنښې او پښتو سربلونه او اوستربلونه هم په تفصيل سره بيان کړي دي.

زه په داسې حال کې چې د پښتو ليکني سمون په بهير کې دا اثر يوه ښه په زړه پورې زياتونه ګڼم او د (پوهندوی) علمي ترفيع لپاره يې پوره او مناسب ګڼم، دې سره هيله لرم، چې د ژبو او ادبياتو پوهنځي پښتو څانګه کې د يوه درسي يا مرستندوی درسي کتاب په توګه هم ورځخه ګټه واخيستل شي. دغه راز له ښاغلي يون څخه هيله کوم، چې د کتاب د ژر چاپ لپاره هم هڅې وکړي او تر چاپ د مخه د لوستونکو د معلوماتو د لا زياتوالي لپاره نورې بېلګې هم په کې راوړي او نورې هغه اختلافي کلمې هم وپلټي، چې لا اوس هم په ليکنۍ برخه کې په کې توپيرونه تر سترګو کېږي. زه يو ځل بيا ښاغلي پوهنمل محمداسمعيل يون ته د (پوهندوی) علمي رتبې لپاره د دې اثر د ليکلو له امله تبريکي وايم او له اړوندو مقامونو څخه هيله کوم، چې (د پښتو ليکنې سمون) د ليکنې له امله نوموړي ته د (پوهندوی) علمي رتبه منظوره کړي.

د پښتو ليکني سمون د پراختيا او د پښتو ليکدود د لا کره والي او بشپړ يو والي په هيله.

په درنښت

پوهنوال محمد صابر خوېشکی

سریزه:

د پښتو لیکنې سمون ضرورت

په دې کې هېڅ شک نه شته، چې لیک تر ژبې ډېر وروسته را منځته شوی، جوړ شوی او په اصطلاح اختراع شوی دی. پوهان په دې نظر دي، چې لیک د بشري ژوند د پرمختګ مهمه وسیله او د بشر ستره لاسته راوړنه ده. ژبپوهانو لیک د ژبې مادي استر او یا هم انځوریز شکل ګڼلی دی. د نړۍ په پوهانو کې خوشالخان هغه ستر عالم دی، چې تر هرڅه زیات د لیک ارزښت ته ځیر شوی دی. د خوشالخان په نظر که لیک نه وای د دنیا دا دومره علمونه او کتابونه به نه وو. خوشال په خپل مشهور سیاسي، روزنیز اوټولنیز اثر (دستارنامه) کې: علم د وحشي اسپ په شان بللی او خط یې د قیضې په شان، چې وحشي اسپ پرې رامولای شې، هغه خط درېیم هنر ګڼي، چې کسب او کمال پرې حاصلېږي. خوشال وایي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي، علم په مثال وحشي دی، خط لکه کمند چې وحشي پرې قید شي، دا هومره کتابونه به نه وو که خط نه وی، په حساب په کتاب په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وی، د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قدر قیمت یې تر حساب تېر دی. که یې دولتمند زده کا زېب و زینت دی، که یې درویش زده کا د درویش دولت دی...)) [1] خوشال

---

(۱) دستار نامه، خوشال خان خټک، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۴۵ کال چاپ ، ۱۸ مخ.

که څه هم په ساده مثالونو کې د لیک ارزښت او اړتیا بیان کړي، خو د مانا او محتوا د ژوروالي له مخې یې د لیک ارزښت په ښه ډول څرګند کړی دی. د نړۍ ګڼو ژبپوهانو د لیک بېلابېل تعریفونه کړي، خو کوم قوت چې د خوشال په تعریف کې شته، په نورو تعریفونو کې په دې کچه نه لیدل کېږي. د خوشال د تعریف له مخې د علم زېرمه او پانګه د لیک نتیجه ده. رښتیا هم که چېرې بشر لیک نه وای رامنځته کړی، نو بل پښت او راتلونکو نسلونو ته یې د تجربو او پوهې انتقال ناشونی و. د سړي علم خو د فولکور او ګړني ادب په شان هم نه دی، چې خوله په خوله او نسل په نسل یو بل ته انتقال شي. د فوکلور د لېږد مهم لامل دا دی چې هلته هنري قوت او تخیل ورسره ملګری وي او له کوم فشار پرته د خوند په زور انتقالېږي، په علم کې که څه هم زیاته ګټه متصوره ده، خو د خوند او لذت کچه په کې ډېره کمه ده. په حقیقت کې د نړۍ د تفکر او تخیل د تجربو اوږد زنځیر اوتسلسل (ګړني ادبیات) هم وروسته د همدې لیک په واسطه د مرګ له حتمي ګواښ څخه ژغورل شوي دي. پیداګوژستان (ښوونپوهان) په دې نظر دي، چې د علم زېرمه د الفاظو په پانګه کې نغښتې ده، یا په بله وینا د الفاظو کثرت د مانا پر ډېروالي دلالت کوي. د انسان په ژبه کې د الفاظو او کلمو د زېرمې او زیاتوالي ظرفیت هغه وخت زیات شو، چې ژبه د لیک په واسطه د زېرمه کېدو او خوندیتوب جوګه شوه. د لیک په واسطه نه یوازې دا چې پخوانۍ پانګه خوندي شوه، بلکې د دې پانګې د زیاتونې او غځونې اسانتیاوې هم برابرې شوې، ژبه د هوا له څپو څخه د

یوه مقید او منسجم انتظام لوښي ته ولوېده او د انسان د اړتیاوو د خړوب لپاره یې د غځونې قابلیت پیدا کړ، خو لیک هم، داسې نه دی، چې پر یوه ورځ رامنځته، پیدا او غني شو، لیک هم د ژوند اوږده کلونه او مزلونه وهلي دي. د نړۍ ګڼ شمېر ژبې د څو بېلابېلو او یا هم د مختلفو لیکدودونو او لیکښو تر پړاوونو تېرې شوې دي.

پښتو لیک یا لیکدود د (میخي)، (ارامي)، (خروشتي) او (یوناني) لیکدودونو او یا لیکښو پړاوونه تېر کړي او تر اسلام وروسته یې عربي لیکښه خپله کړې ده. معمول عربي لیک یا الفبې چې ټول(۲۸) بېلابېل توري لري، د دې جوګه نه ده، چې ټول پښتو غږونه راونغاړي، یانې پښتو غږونه زیات او د عربي لیکدود توري (شکلونه) کم دي، د همدې کمښت د پوره کولو او د پښتو غږونو د سمې افادې لپاره پر پښتو (یا ګانو) سربېره اته داسې نور توري پر بېلابېلو وختونو د دې ژبې له (الفبې) سره یو ځای شوي، چې تر ډېره حده یې د پښتو اوازونو د افادې چاره اسانه کړې ده. له هغه وخته چې پښتو په عربي لیکښې لیکل شوې، نو وخت پر وخت په کې بدلون راغلی دی. ویل کېږي چې په پښتو لیکدود کې لومړني بدلونونه د سلطان محمود غزنوي زمانې پورې اړه پیدا کوي، تر هغه وروسته پیرروښان د پښتو غږونو لپاره ځینې شکلونه وضع کړي، وروسته بیا خوشالخان د ((زنځیري)) لیکدود په نامه یو بل لیکدود جوړ کړی، چې د ده خپل او دده د کورنۍ ځینې اثار پرې لیکل شوي دي. د غازي امان الله خان د واکمنۍ پر مهال د (پښتو مرکې) له خوا هم د لیکدود د سمون په اړه

ځینې هڅې شوي، تر هغه وروسته په کندهار کې (ادبي انجمن) او بیا په کابل کې (پښتو ټولنې) د لیکدود د سمون په برخه کې خپلې هلې ځلې کړي او دا هڅې ان د باره ګلی تر علمي سیمیناره غځېدلې دي. خو بیا هم پښتو اوسنی کارېدونکې الفبې د دې جوګه نه ده، چې د پښتو غږونو بشپړه استازي یا څرګندونه وکړي، له همدې امله لا هم د دې اړتیا شته، چې په پښتو الفبې کې پوره پوره سمون راشي. د الفبې یا تورو سمون د دې زمینه برابروي، چې د یوې ژبې لیکنی متن سم شي. د یوې ژبې په لیکني سمون سره ورو ورو یوه ژبه له بېلابېلو یا مختلفو ګړدودونو او لهجو څخه راوځي، یوه واحده بڼه خپلوي او د یوې ژبې لیک لوست ورسره پوره پوره اسانېږي. ژبپوهان په دې نظر دي، چې د یوې ژبې د معیاري کولو او یووالي لپاره تر ټولو غوره لاره همدا ده، چې لیکدود سره یو شي. د افغانستان نومیالی ژبپوه استاد زیار وايي، چې ژبه د وګړو په خولو کې ده او خولې په لکونو څه چې په میلونونو دي، نو موږ نه شو کولای ژبه د چا په خوله کې سمه کړو، خو لیک یو واحد سیستم دی، که لیک سم شي، نو خولې هم لیک تعقیبوي، په دې ډول د وخت په تېرېدو سره خولې او لیک سره سمون خوري. د دې اثر (پښتو لیکني سمون) د لیکلو ضرورت هم دا و چې پورتني مجبوریتونه او ضرورتونه تر یوه حده پوره کړي او زموږ ژبه له ګړدودیزې او لیکدودیزې انارشی څخه وژغورل شي، دې کار سره به د ژبې د وینا سیستم سم تلفظ او د مانا په پوره انتقال کې به اسانتیاوې را منځته شي.

ددې اثر په ليکلو کې هڅه شوې هغه ستونزې تر يوه حده اوارې شي، چې اوس په پښتو ليکنۍ بڼه کې تر سترګو کېږي. په دې اثر کې د ځينو ګرامري تېروتنو د مخنيوي لپاره معمولو ګرامري تېروتنو او دهغو سمې بڼې ته هم اشاره شوې، دا اثر اساساً کوم ګرامري لارښود نه دی، خو دې سره سره بيا هم هغه خپلواکې او ناخپلواکې کلمې چې اوس په ناخبرۍ او ناپوهاوي کې د پښتو ګرامر د اساسي قاعدو خلاف په دوديز ډول ناسمې ليکل کېږي، د هغو سمې کارونې لارو چارو ته هم په کې ګوته نيول شوې ده. يو شمېر اختلافي کلمې او د هغو سمې بڼې ته هم نغوته شوې ده. په بنسټيز ډول د دې اثر له ليکلو څخه زما غټ هدف دا و، چې د پښتو ليکني سمون په بهير کې خپله ونډه واخلم، د ښوونځي زده کوونکو او د پوهنتون محصلينو ته په پښتو ليکنۍ برخه کې تر خپله وسه اسانتياوې رامنځته کړم او هم هغو نا پښتنو پښتو زده کوونکو او بهرنيانو ته، چې د ليک له لارې د پښتو ژبې د زده کړې لېوال او مينوال دي، لاره سيده کړم. يادونه کوم چې په پښتو ليکنۍ برخه کې نه دا لومړنی اثر دی او نه هم وروستی؛ تر هغه وخته د دې لړۍ غځول په کار دي، چې پښتو ليک د پښتو ژبې د افادې ټولې خواوې انځور او ټولې اړتياوې خروب کړي.

په مينه او درناوي

محمد اسمعيل يون

لومړی څپرکی

پښتو غږونه او توري

الف- غږونه: د ګړنۍ ژبې بنسټ غږونه او د لیکنۍ ژبې بنسټ توري جوړوي. طبیعي خبره ده، چې غږونه د انسان له ژوندانه سره سم رامنځته شوي دي. د غږ پوهنې یا فونولوژۍ علم له مخې ((غږ یا اواز د ژبې تر ټولو کوچنی غږیز توک یا عنصر ته ویل کېږي، چې په خپله په ځانګړې توګه کومه مانا نه لري، خو له ترکیب او یوځای کېدو څخه یې مانا لرونکې کلمې جوړېږي او هم په کلمو کې د مانا د توپیر سبب ګرځي.)) [1]

په حقیقت کې غږ د ژبې بنسټ دی؛ که غږ نه وي ګړنۍ ژبه نه شته او چې ګړنۍ ژبه نه وي نو لیکنۍ ژبه هم نه شته. لیک د ژبې مادي استر ګڼل کېږي، غږ په غوږونو اورېدل کېږي، خو په سترګو نه لیدل کېږي، خو کله چې د تورو یا لیک په چوکاټ کې قید شي، نو د سترګو د لیدو او فزیکي شتوالي جوګه شي. غږونه هم

[1] غږ پوهنه او ویپپوهنه، بخت میر وزیری، کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، د نا پښتو ځانګو لپاره، ۱۳۸۴ ل کال، ۴ مخ.

خپل خپل ډولونه لري، د نړۍ په زياتو ژبو کې غږونه معمولاً د دوديز وېش له مخې پر دوو ډولونو وېشي؛ خپلواک او نا خپلواک يا واول او کانسونينټ چې غږن او بې غږه اوازونه هم ورته وايي.
سربېره پر دې غږونه د خولې او وتونځي (مخرج) او لفظي غږو له مخې پر ژبغابيزو ، پزيزو، تالويزو، شونډيزو او نورو ډولونو هم وېشل کېږي. پښتو ګرامر پوهانو او ژبپوهانو د خپل دوديز تعريف له مخې پښتو غږونه پر څلورو ډولونو وېشلي دي. دا وېش يې په خوله کې د غږ د توليد د څرنګوالي له مخې کړی دی يانې دا چې يو غږ د توليد په بهير کې د ساهوا جريان له خنډ او ځنډ سره مخامخوي که نه؟

د همدې دوديز وېش له مخې په پښتو کې د غږونو د وېش دا ډلبندي په دې ډول ده:

۱- خپلواک، غږن يا واول غږونه: هغو غږونو ته ويل کېږي، چې له خولې څخه د راوتو پر مهال يې دغږيزو غړو ترمنځ ټکر رامنځته نه شي، يانې دا چې: هر هغه اواز چې يوځل له کوم خنډ او بندښت پرته له خولې څخه راوځي، هغه ته خپلواک، غږن يا واول غږ ويل کېږي.

په پښتو کې دغه لاندې غږونه په خپلواکو غږونو کې شمېري:

۱- الف: ا (ā)

۲- ګرده (هې) يا زور (ه) (a)

۳- زورکی (ه) **د بارګۍ د سيمينار د پرېکړې له مخې يې بڼه داده:** (هٔ) (ə)

۴- اوږده يا ښځينه (ې)

۵- څرګنده يا لنډه (ي) (i)

٦- اوږد يا په دوديزه نومونه مجهول واو (و = o)
٧- لنډ يا څرګند واو (و = u)

خو پوهاند صديق الله رښتين په پښتو کې د (واونو) شمېر (څلور) ګڼلی او ځينو نورو پوهانو بيا الف په دوه ډوله ګڼلـی، نـو کـه دا نظريه هم ورسره ومنل شي، د پښتو واولونو شمېر به لسو ته پورتـه شي، خو پـه دوديـزو وبشـنو کـې پښتـو واولونـه، چـې پـه تـورو، انځورونو يا ګرافيمونو افاده کېږي، همدا اوه (٧) توريز وېش ډېـر معمول دی.

البته په پورتني وېش کې هم، چې واولونـه (٧) ګڼـل شـوي، د پښتو ژبې لپاره اوسنی کارېدونکی عربي ليکدود دهغـو د افـادې لپاره (٧) بېلابېل ګرافميونه نه لري. دا (٧) بېلابېل غږونه په عربـي –پښتو ليکدود کې په (ا، ه، ې، و، ي) انځورونو افاده کېږي، البته که د زورکي (ə) لپاره د باړه ګلی ورانديز (ۀ) ومنل شي نـو د اوو (٧) غږونو د تمثيل لپاره به (٦) شکلونه ولرو.

خو بيا به هـم د (u او o) دوو خپلواکـو غږونـو د تمثيـل لپـاره يوازې يوه بڼه (و) لرو.

ژبپوهان دواولو په اړه دا خبره هم کوي، چې د نورو غږونو پـه تلفظ او افاده کې دا غږونه اساسي نقش لري، که چېرې دا غږونه نه وي، هغه نور غږونه اصلاً حرکت نه شي کولای. همدا غږونه د څپې يا سـېلاب زړی هـم جـوړوي او پـه هـره څپـه کـې د يـوه خپلواک غږ شتون حتمي دی او له واول پرته څپه هډو جوړېـدی نه شي. څپه بيا د ګړنۍ ژبې انکشـافي شـکل دی، کېـدی شـي، ماناواله وي او يا هم مانا ور نه کړي.

۲- نا خپلواک، ناغږن یا کانسونینټ غږونه: نا خپلواک اوازونه یا غږونه هماغه دي، چې له خولې څخه د راوتو پرمهال د هوا جریان بندوي او غږیز غږي یو بل سره نښلي، یانې دا چې لکه د واول په شان له کوم خنډ پرته له خولې څخه نه راوځي. ناخپلواکو غږونو ته چوپ (کانسونینټ) غږونه هم وایي: په پښتو کې نا خپلواک غږونه د دې لاندې شکلونو په واسطه انځورېږي:

۱- ب ، ۲- پ، ۳- ت، ۴- ټ ، ۵- ج، ٦- چ، ۷- څ، ۸- ځ، ۹- خ، ۱۰- د، ۱۱- ډ، ۱۲- ر، ۱۳- ړ، ۱۴- ز، ۱۵- ژ، ١٦- ږ، ۱۷- س، ۱۸- ش، ۱۹- ښ، ۲۰- غ، ۲۱- ک، ۲۲- ګ ۲۳- ل، ۲۴- م، ۲۵- ن، ٢٦- ڼ، ۲۷- هـ

پوهاند صدیق الله رښتین د پښتو ناخپلواکو غږونو او یا هم تورو شمېر (٢٦) ګڼلی[1] سربېره پر نوموړو غږونو او یا هم تورو په پښتو کې لس داسې عربي غږونه یا توري هم کارول کېږي، چې اصلي ریښه او جوړښت یې عربي دی، یانې په هره کلمه کې چې دا غږونه یا توري و کارېږي، هغه به عربي وي، پښتو به نه وي. د یادونې وړ ده، چې پښتو ژبه کې د دې غږونو او تورو سم تلفظ څه ناڅه مشکل دی، نو ځکه خو یې د تلفظ پر وخت زیاتره اندېولونه کارول کېږي، یانې په خپله ژبه کې هغه ته ورته اوازونه ، د بېلګې په توګه: (ص) د (س) په تلفظ، (ث) د (څ) یا (س) په تلفظ (ف) د (پ)، (ذ) د (ز) او (ځ) په تلفظ او همداسې نور درواخله. هغه اوازونه یا توري، چې له عربي کلمو سره یو ځای

(۱) پښتو ګرامر (ژب ښودنه)، صدیق الله رښتین، خاور خپرندویه ټولنه، ۳ مخ.

پښتو ته راغلي او اوس يې په پښتو ګړنۍ او ليکنۍ ژبه کې کارونه يو ضرورت او دود دی، دادي:

(ث، ح، ذ، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ع)

د يادونې وړه ده، چې دا پورتني اوازونه او توري هېڅکله هم په نړه پښتو کلمو کې نه راځي. په ټوليز ډول د عربي غړونو په ګډون په پښتو کې اوس (۳۷) ناخپلواک غړونه او د هغو ګرافيمونه يا توري کارول کېږي.

خو پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار د ټولو پښتو غړونو يا تورو شمېر (۳۷) ګڼلی او که چېرې د عربي دا لس نړه توري يا غړونه ورسره يوځای شي، نو شمېر به يې (۴۷) تورو ته ورسېږي. که غبرګغړونه او سيمې واولونه پرې سرباری شي، نو خبره يو کم شپېتو غړونو ته رسېږي او که د ځينو لهجو واولونه هم په پام کې ونيسو، نو خبره تر شپېتو هم پورته کېږي.

۳- نيمه خپلواک يا سيمې واول غړونه: د ژبپوهنې د دوديزو تعريفونو او وېش په لړ کې د نيمه خپلواکو غړونو يا سيمې واول موضوع هم د يادونې وړ ده. سره له دې چې يو شمېر اوسني ژبپوهان، سيمې واول ګرد سره مني نه او وايي چې اوازونه يا واول دي يا کانسونينټ او نيمه واول کومه مانا نه ورکوي، ځکه واول يو څپه جوړوي او دلته هم يوه څپه يا سېلاب وي ياني په هر څه کې چې اوس د سيمې واول په نامه توري وي، هلته واول هم ورسره وي او له واول پرته سيمي واول د کانسونينټ په شان حرکت نه شي کولای، نو ځکه بايد په

کانسونینټ کې وشمېرل شي. خو د نویو ژبپوهانو له دلایلو سره سره بیا هم د سیمې واول اصطلاح تراوسه له دوده غورځېدلې نه ده. دودیز ژبپوهان په پښتو کې دغه لاندې اوازونه سیمې واول ګڼي.

۱- y= ی ، لکه یلبند، yelband ، yawāze

۲- w= و لکه ګل gwəl ، درواغ   dərwagh

د یادونې وړ ده، چې په پښتو لیکدود کې ددې دوو غږونو یا سیمې واولونو د افادې لپاره ځانګړی ګرافیم نه شته؛ په دې لیکدود کې د دې اوازونو د تمثیل لپاره د (و) او (ی) له بڼې کار اخیستل کېږي. خو په پښتو فونیمیکه الفبا کې یې ورته (y او w) بڼه غوره کړې ده.

۴- غبرګغږونه یا دیفتونګونه: د غږونو په دودیز وېش کې یوه کټګوري هم د غبرګغږونو ده، غبرګغږونه یا دیفتونګونه هغو اوازونو ته ویل کېږي، چې له یوه واول او یوه سیمې واول یا نیمه واول څخه رغېدلي وي. دیفتونګونه هم لکه د واول په شان له کوم ځنډ پرته په یوځایي ډول له خولې څخه راوځي، خو په دې توپیر چې تر واولونو درانه ویل او ښکاره کېږي، چې د واول ترڅنګ ورسره یو بل غږ هم ملګرتیا کوي، ځینې اوسني ژبپوهان د سیمې واول په شان د دیفتونګ له تعریف او جلا کټګورۍ سره هم موافق نه دي او ټول اوازونه یوازې پر دوو کټګوریو یا ډلبندیو (واول) او (کانسوننټ) وېشي.

دغبرګغږ له دودیز تعریف سره سم پښتو غبرګغږونه دا دي:

۱- ای (āy) لکه پای pāy، چای čāy

۲- ی (ay) لکه زمری zmaray ، زلمی zalmay

۳- ۍ (əy) لکه ځولۍ ĵoləy، ډوډۍ (ḍoḍəy)

۴- وی (uy) لکه خوی xuy ، بوی buy

۵- وی (oy) زوی zoy ، لوی loy

٦- او (āw) کړاو karāw ، پړاو parāw

۷- او (aw) لو (law) ، پلو (palaw)

۸- و (əw) لکه کټو (katəw) بګو (bagəw)

۹- یو (iw) تریو triw یو (iw)

۱۰- یو (ew) دېو dew

په پښتو کې غبرګغږونه همدا دي، چې پورته مو ورته اشاره وکړه، د وروستیو دریو (ew,iw,əw) کارونه یې ډېره کمه ده او یوازې د ګوتو په شمار استعمال ځایونه لري. دغه راز په پښتو لیکدود کې د (۴، ۵) ګڼې (oy ،uy) او (٦، ۷) ګڼې (aw,āw) توپیرونه او د (۸) ګڼې (əw) سمه لیکنه مشکله ده، د (۹-۱۰) ګڼې (ew ، iw) سمه انځورونه که څه هم مشکله نه ده، خو په اوسني دودیز استعمال کې یې څوک ډېر خیال نه ساتي. اوس نو که موږ دیفتونګونه هم د جلا اوازونو په توګه محاسبه کړو او د عربي نره غږونو یا تورو په ګډون یې له پښتو غږونو سره یو ځای کړو او هم په ځینو ګړدودونو کې ځینې نور کارېدونکي واولونه هم پرې زیات کړو، نو په پښتو کې به د اوسنیو کارېدونکو غږونو شمېر تر (یو کم شپېتو) بېلابېلو غږونو واوړي. د دې شمېر غږونو په شتوالي سره به پښتو ژبه د ژبو په هندو اروپايي کورنۍ، په تېره بیا په

ختیزو اریایي ژبو کې هغه ژبه وي، چې د اوازونو لمن یې تر ټولو زیاته پراخه ده.

ب- توری، حرف، انځور، شکل یا ګرافیم: د یوه غږ لیکل شوي شکل یا بڼې ته وايي، یا په بله وینا د لید وړ هغه رسم یا انځور دی، چې د یوه اواز ښکارندویي کوي. زموږ په ګړنۍ ژبه یا اصطلاحاتو کې اکثره وخت خلک د اواز او توري (حرف) توپیر نه کوي، دواړه په یوه مانا کاروي، سره له دې چې توري او اوازونه په مترادفه مانا کاروي، خو په حقیقت کې توري د اواز تابع دي او د همغه اواز ښکارندویي کوي، چې دا توري ورته د نښې (سمبول) په توګه غوره شوي دي. په نړۍ کې د ګڼو ژبو غږونه په ډېر کم تغییر سره اوښتي را اوښتي او یا یې هم خپل ځینې ژبنۍ یا ګرامري خصلتونو لږ و ډېر تغییر کړی دی، خو داسې ډېرې ژبې شته چې لیکدود یا تورو یې سل په سلو کې بدلون موندلی ، ان یوې ژبې څو ډوله توري یا په ټولیز ډول ابېڅې (الفبې) درلودلې دي. پښتو ژبه او تر څنګ یې ځینې نورې اریایي ژبې هم د څو لیکدودونو ((میخي، ارامي،خروشتي، یوناني))[1] تر بهیرونو تېرې شوي او اوس دا دی په عربي الفبې کې دنړدې نیمایي توپیر په زیاتوالي سره همدا الفبې کاروي، خو اوسنۍ کارېدونکې ابېڅې په عام ډول د جوړښت له مخې د همدې عربي لیکدود د قاعدې مطابق حرکت کوي. عربي لیکدود او په هغه کې راغلي زیاتون

(۱) - د کوشاني دورې د ژبو څېړنه، محمد نبي صلاحي ، د علومو اکاډمي، ۱۳۸٦ ل کال، کابل، ۷۵ مخ.

بیا هم د پښتو غږونو بشپړه ښکارندویي نه شي کولای، له همدې امله نه یوازې پښتو، بلکې د نړۍ اکثره ژبې چې لیکدود یې د ژبو د ټولو غږونو او اړتیاوو انځورنه، نه شي کولای، د ځینو علمي ستونزو د حل او په ژبه کې د ځینو خاصو کلمو او غږونو د دقیق قید لپاره له یوې بلې ابېڅې څخه هم کار اخلي. دې ابېڅې ته د ژبپوهنې په نړیواله نوموونه کې (فونیمیکه) الفبې وایي، چې په پښتو کې یې موږ (غریزه) ابېڅې بولو.

غریزه الفبې د یوې ژبې په سلو کې (۹۹%) لفظي ستونزې اوارولای شي، خو هغه کلمې، چې د شکل او تلفظ له مخې سره ورته او مانـاوې یې بېلابېلې وي، دا ستونزه بیا هم نه شي حلولای، خو د کلمې د تلفظ په دقیق ثبت کې مرسته کوي. البته د دې ډول کلمو ستونزه یوه مانیزه ستونزه ده، نه لفظي او په لیکدود پورې اړه نه لري. دغه راز په پښتو کې (دخج یا فشار) ستونزه هم د یادونې وړ ده. کله چې فشار د یوې کلمې په لر او بر کې راشي، د کلمې مانا اړوي، دا ستونزه هم په غریزې الفبې نه شي حلېدلای، البته دخج د یوې ځانګړې نښې ( ) په واسطه کېدی شي، چې یوه کلمه په همغې مقصودې مانا تلفظ شي. لکه څنګه چې په عربي - پښتو لیکدود یا ابېڅې کې څه نا څه اختلافات او کمی شته، دغسې پښتو غریزې الفبې کې هم د څو محدودو تورو د بڼې په اړه د نظر یووالی نه شته، دلته به لومړی د پښتو ابېڅې دا دواړه بڼې (عربي پښتو لیکدود او پښتو فونیمیکه بڼه) راوړو او بیا به پر هغو څو محدودو تورو هم رڼا واچوو، چې لا تراوسه هم په یوه واحده بڼه نه کارېږي:

ج- پښتو توري او د هغو نومونه:

په پښتو او بله هره ژبه کې توري يا حرفونه نه يـوازې د همغـې ژبې د غږونو استازي او ښکارندويي کوي، بلکې تـوري پـه خپلـه نومونه هم لري، چې له همغه اواز څخه ريښه او الهـام اخلـي، د پښتو تورو په ليکنۍ برخه کې تر ډېره حـده د نظريـو يـو والـی را منځته شوی، يوازې يو څو توري داسې دي، چې لا اوس هم تـر يوې زياتې بڼې لري او يا هم ټول يې په يـو ډول نـه کـاروي. دا چې هر توری په خپله په کوم نامه ياد شي، په دې کې هم د نظر توپير شته، خپله له پښتو (الفبې) څخه نيولې بيا د هغې تر بېلابېلو تورو پورې ، نومونه په واحده بڼه او شکل نه کارېږي.

د پښتو ليک د مجموعي تورو تر څنګ ((الفبې)) ته څـوک (الفبـا) او څوک هم (ابېڅې) وايي، دغسې يې توري هم در واخله ، دلتـه به لومړی د پوهنې وزارت پښتو الفبې سيستم ته نغوته وکړو، بيا بـه يوې هغې پښتو الفبې ته نغوته وکړو، چې په دوديز ډول پښتو کـې کارېږي او هر توری يې هم له عربي قاعدې سره سـم پـه همغـو ورته نومونو يادېږي او بيـا بـه د هېـواد د نوميـالي ژبپـوه اسـتاد پوهاند زيار له خوا هغې پښتو ابېڅې ته هم نغوته وکـړو، چـې پـه نومونو کې يې څه نا څه سمون او زياتون راوړی دی.

لومړی به د پوهنې وزارت له خوا کارېدونکې پښتو الفبـې راوړو، چې په پښتو تعليمي کتابونو کې کارېږي.

ا آ ب پ ت ټ ث ج

چ ح خ څ ځ د ډ ذ

ر ړ ز ژ ږ س ش ښ
ص ض ط ظ ع غ ف ق
ک ګ ل م ن ڼ و هـ
ی ې ۍ ئ ي

د دې تورو لپاره له عربي قاعدې سره سم نومونه ایښودل شوي دي.

بله هغه پښتو دوديزه الفبې ده، چې په ځينو علمي مرکزونو کې کارېږي. د دې الفبې چارټ د ایشیا سافټ کمپنۍ استازي ښاغلي نور رحمن لېوال، چې د کمپيوټر د پروګرامونو متخصص دی، ګڼشمېر پښتو پروګرامونه يې جوړ کړي او ځينې کمپيوټري نومونه يې پښتو کړي، د ځينو نورو افغان ليکوالو په لارښوونه، مرسته او همکارۍ جوړ کړی دی.

د- پښتو الفبې

ا الف	ب بې	پ پې	ت تې
ټ ټې	ث ثې	ج جيم	ح حې
چ چې	څ څې	ځ ځې	خ خې
د دال	ډ ډال	ذ ذال	ر رې

ړ ړې	ز زې	ژ ژې	ږ ږې
س سین	ش شین	ښ ښین	ص صاد
ض ضاد	ط طې	ظ ظې	ع عین
غ غین	ف فې	ق قاف	ک کاف
ګ ګاف	ل لام	م میم	ن نون
ڼ ڼوڼ	و (واو)	ه هې	ي څرګنده يې
ې اوږده يې	ۍ ښځینه يې	ئ کږواله يې	ی ے نرمه يې

پورتنۍ الفبې تقریباً متفقه ده او په ټوله پښتو کې له ځینو ځایونو پرته همدا الفبې کارېږي، اکثریت لیکوال همدا بڼه کاروي. یوازې د(ګ) او (ے) په اړه د نظر اختلاف شته، ځینې پښتو ژبپوهان په دې نظر دي، چې د (ګ) پر ځای باید (گ) وکارول شي، ځکه یو توري ته غږوندی ورکول هغه وخت په کارېږي، چې د تلفظ پر وخت ژبه هم ورسره په خوله کې را تاوه شي، لکه ځینې نور پښتو اوازونه یا توري (ډ، ړ، ڼ، ټ) خو په (ګ) کې دا حالت نه شته، نو ځکه يې غږوندي ته هم اړتیا نه شته. (ے) هم

ډېره نه کارېږي ، يوازې په باره ګلی سيمينار کې يې د يوه بـديل په توګه د کارونې وړانديز شوی و، خـو د تـورو پـه نومونـو کـې پوهاند ډاکتر مجاور احمد زيار د دې تر څنګ چې اکثـره همـدا دوديزه نومونه تائيدوي، د نور سمون اړتيا هم نه هېروي. هغه دا توري د يوه منظم سيستم لوښي ته اچوي، هغه الف ته (الف) (ه) ته (هې)، زور او فتحه وايـي، (ر) تـه (رې)، (ډ) تـه (ډې)، (ې) تـه (اوږده ې)، (ه= ə) (ته زورکی)، (ګ) ته (ګې) ، (غ) ته (غې)، (ي) ته (لنډه يې)، (ځ) ته (ځې)، (ج) ته (جې)، (ک) تـه (کـې) ، (ل) ته (لې) ، (م) ته (مې) ، (ن) تـه (نـې)، (ڼ) تـه (ڼـې) ، (س) تـه (سې) ، (ش) ته (شې) ، (ښ) ته (ښې)، (ی) ته زور والـه (ی ـ) ، (ۍ) ته (زورکـي والـه ی) ، وايـي دغـه راز (o=و) تـه اوږد واو، (u=و) ته لنډ واو، (w=و) ته (بېواکـه واو) او (y=ی) تـه (بېواکـه ی) وايي.

سره له دې چې په ليکنۍ برخه کـې لـه (ګ=ګ) پرتـه پـه نـوره برخه کې له پورتنۍ (الفبې) څخه د پوهاند زيـار (ابېڅـې) کـوم توپير نه لري، خو د تورو نومونې په برخه کـې خرګنـد تـوپير پـه کې ليدل کېږي. که د پوهاند زيار پورتنۍ طرحې ته سرې دقيـق شي، نو د ژبپوهنې د آرونو له مخې د تورو دا نومونه دقيقـه او د يوه منظم سيستم تابع ده. کـه همـدا نومونـه وکـارول شـي، زده کوونکو ته به د زده کړې پر مهال د يـو واحـد سيسـتم لـه برکتـه اسانتياوې را منځته شي.

هـ- پښتو غږيزه (فونيميکه) ابېڅې:

لکه څنګه چې د مخه مو يادونه وکړه؛ هره ژبه د خپلو ځينو غږونو لپاره، چې په خپله دوديزه ابېڅې کې ورته توري نه لري او همد راز د ځينو علمي مسايلو د ښې تشرېح او حل لپاره له فونيميکي الفبې څخه هم کار اخلي، فونيميکه ابېڅې په واقعيت کې هغه علمي الفبې ده، چې د ژبې ډېرې ليکنۍ اړتياوې لرې کولای شي. پښتو ژبپوهانو هم له نړيوالو معيارونو سره سم پښتو ژبې لپاره فونيميکه ابېڅې جوړه کړې ده. دا ابېڅې که څه هم تر ډېره حده يوه بڼه لري، خو بيا هم د ځينو تورو په ليکنۍ بڼه کې يې توپير شته، دلته به موږ د پښتو فونيمکې الفبې ليکبڼې درته وړاندې کړو، چې د څو بېلابېلو پوهانو له خوا وړاندې شوې دي:

لـومړی بـه هغـه فونيمکـه الفبـې وړانـدې کـړو، چـې ښـاغلي نوراحمد شاکر په خپل کتاب (ژبنۍ څېړنې) کې راوړې ده .

الف- کانسونينټونه:

ب	b	پ	p
ت	t	د	d
ټ	ṭ	ډ	ḍ
ج	j	ر	r
چ	č	ړ	ṛ
څ	ts	ز	z
ځ	dz	ږ	ẓ
خ	x	ژ	ž
س	s	ل	l
ش	š	م	m
ښ	ṣ	ن	n
غ	ɡ̱	ڼ	ṇ
ک	k	هـ	h
ګ	g		

د پوهندوی نوراحمد شاکر په اثر کې د خاصو عربي تورو لپـاره دا لاندې ليکبڼې غوره شوې دي:

ث s̱ ، ح ẖ، ذ z̲ ، ص s̤ ، ض z̤ ، ط t̲ ، ظ z̄ ، ع ? ، ف f ، او ق q.

د سيمې واول لپاره دا لاندې بڼې غوره شوې دي:

و (w): لکه په (کنډو = kanḍẃ) او (ولور= walwár) کې.

ی (y) لکه په (یخی= yaxáy) او (اګی= agəy) کې.

پوهندوی شاکر په خپل کتاب کې پښتو واولونو او د هغوی څرنګوالي ته په دې ډول ګوته نیولې ده:

ب- واولونه: Vowels

و (o) : لکه په (نور= nor) او (پور= por) کې.

ُ (u) : لکه په (پل = pul) او (سور= sur) کې.

و (ū) : لکه په (نورو= nūru) او (تورو= tūru) کې لومړي واوونه.

ي (i) : لکه په (ځیر= dzir) او (پیر= pir) کې.

ي (í) : لکه په (کیږي= kiẓi) کې لومړی (ي)

ې (e) : لکه په (ډېر= der) او (شمېر= šmer) کې.

زورکی (ə) : لکه په (زړه= zṛa) او (لېوه= lewə) کې.

ا، یا زور (a) : لکه په (اړخ= aṛx) او (سر= sar) کې.

آ (ā) : لکه په (کار= kār) او (آس = ās) کې.[1]

څېړنوال دوکتور عبدالحکیم هلالي په خپل اثر (د پښتو ژبې د فونیمیکې الفبې لارښود) کې دا الفبې په مفصل ډول تشریح کړې ده. دا اثر پر ۱۳۵۵ل کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی. څېړنوال دوکتور هلالي چې کومه فونیمیکه الفبې په خپل اثر کې راوړې هغه د پښتو ټولنې د هغه بحث او توافق نتیجه ده، چې دې لاندې پوهانو په کې ګډون کړی و:

---

[1] پوهندوی نوراحمدشاکر، ژبنی څېړنې، ۱۳۵۰ل کال، ۱۴-۱۵ مخونه.

پوهاند عبدالحی حبیبي، پوهاند عبدالشکور رشاد، پوهاند محمدرحیم الهام، عبدالروف بېنوا، پوهاند دوکتور سیدبهاوالدین مجروح، څېړنوال محمدصدیق روهي، څېړندوی عبدالله خدمتګار، دوکتور مجاوراحمدزیار، څېړنوال دوکتور سیدالشاه پولاد، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، عبدالجلیل وجدي، څېړنوال دوکتور عبدالحکیم هلالي.
په دې اثر کې پښتو غږیزه الفبې په دې ډول راغلې ده:

د پښتو ژبې منلې شوې فونیمکه الفبې:

معمولي توري	دفونیمیکې الفبې توري	مثالونه	
ا	a	اتل، سر، شپه	atal,sar,špa
آ	ā	آس، ویاړ، سبا	ās,wyāṛ,sabā
ب	b	بار	bār
پ	p	پښتو	paṣto
ت	t	تور	tor
ټ	ṭ	ټول	ṭol
ج	J	جوړ	joṛ
چ	č	چاکو	čākū
ځ	j	ځای	jāy
څ	c	څوک	cok

xor	خور	x	خ
dod	دود	d	د
deṛ	ډیر	ḍ	ډ
rap	رپ	r	ر
ṛūnd	ړوند	ṛ	ړ
zoṛ	زوړ	z	ز
žwənd	ژوند	ž	ژ
ẓağ	ږغ	ẓ	ږ
samūn	سمون	s	س
šəl	شل	š	ش
ṣāğəlay	ښاغلی	ṣ	ښ
ğamay	غمی	ğ	غ
kār	کار	k	ک
gaḍ	ګډ	g	ګ
lās	لاس	l	ل
moṛ	موړ	m	م
nən	نن	n	ن
maṇa	مڼه	ṇ	ڼ
wādə, žəṛawəl	واده، ژړول	w	و
har,sahār	هر، سهار	h	هـ
yor, melmastyā	یور، مېلمستیا	y	ي

ی	ay	سړی	saṛay
ۍ	əy	هوسۍ	hosəy
ي	i	وير	wir
ې	e	تېر، مستې	ter, maste
و(مجهول)	o	کور	kor
و (معروف)	ū	لور	lūr
پېښ	u	سر (په موسيقۍ کې)	sur
زېر	i	ابره (حاصل)	ibra
زورکی	ə	نیکه، لوستل	nikə, lwastəl
دخج د ځای د ښوولو لپاره دا لاندې علامه منل شوې ده:			
خج		کوټه	koṭá

احتیــاطي: ث (θ)، ح (h̲)، ذ (δ)، ص (s̲)، ض (z̲)، ط (t̲)، ظ (z̄)، ع (ʕ)، ف (f)، ق (q) ء (') معدولــه واو (w) جرمنــي (w)، انګلیســي (v) او روسي (B) په (v).[1]

پر پوهندوی نوراحمــد شــاکر او څېړنــوال دوکتــور عبــدالحکیم هلالي سربېره پوهنوال محمد صابر خوبشکي په خپل اثر (پښتو غږ پوهنه او وییپوهنه) کې پښتو فونیمیکه الفبې پــه دې ډول تشــرېح کړې ده:

---

(1) څېړنوال دوکتور عبدالحکیم هلالي، د فونیمیکې الفبې لارښود، پښتو ټولنه، ۱۳۵۵ل کال، ۷-۱۱ مخونه.

الف- واولونه: د پښتو واولونو لپاره يې دغه لاندې توري يا انځورونه کښلي دي:

۱- د څرګند واو (و) لپاره يې (u)

۲- د اوږد واو (و) لپاره يې (o)

۳- د څرګندې يا (ي) لپاره يې (i)

۴- د ښځينه يا (ې) لپاره يې (e)

۵- د زور (ه) لپاره يې (a)

٦- د الف (ا) لپاره يې (ā)

۷- او د زورکي (ه) لپاره يې (ə) شکلونه غوره کړي دي.

ب- کانسونينټونه: پوهنوال محمد صابر خوېشکي کانسونينټونه په دې ډول ښودلي دي:

گڼه	پښتو مروجه الفبا	فونیمیکه الفبا	مثالونه
۱	ب	b	بڼ، بڼوال، باران
۲	پ	p	پند، پوپل، توپ
۳	ت	t	تور، تالو، توت
۴	ټ	ṭ	ټول، پلټل، مټ
۵	ج	j	جوړ، ناجوړ، تاج
۶	ځ	ǰ	ځمکه، نانځکه، ورځ
۷	چ	č	چار، مچ، پچه
۸	څ	c	څادر، څڅوبی، پایڅه
۹	خ	x	خواږه، یخ، اخ
۱۰	د	d	دود، درد، پند
۱۱	ډ	ḍ	ډګر، ډاډ، هډ
۱۲	ر	r	رامبېل، ټبر، اوبه
۱۳	ړ	ṛ	ړنګ، تړل، ویجاړ
۱۴	ز	z	زړه، تازه، راز
۱۵	ژ	ž	ژوند، لژند، روژه
۱۶	ږ	ẓ	ږمنځ، ږلۍ، کوږ
۱۷	س	s	سل، لس، اس

۱۸	ش	š	شل،شپه
۱۹	ښ	ṣ	ښه، واښه، چنگاښ
۲۰	غ	ğ	غر، تغر، باغ
۲۱	ک	k	کور، کرکیله، تاک
۲۲	گ	g	گیله، بگی، پړانگ
۲۳	ل	l	لارې، لار، ځنگل
۲۴	م	m	موږ، بامل، بام
۲۵	ن	n	نن، پرون، اسان
۲۶	ڼ	ṇ	باڼه، کوڼ، پڼه
۲۷	هـ	h	هلک، بهاند، مهال

ج- عربي توري:

ث	θ	لکه ثابت، وارث، وراثت، باعث
ذ	δ	لکه ذلت، مذکور، ماخذ
ح	h̲	لکه حوض، حاضر، حضور
ص	s̲	لکه صبر، بصر، صبور
ض	z̲	لکه ضرر، مضروب، غامض
ط	t̲	لکه طالب، باطل، ناطق
ظ	z̄	لکه ظالم، مظلوم، ناظم
ع	؟	لکه عادت، طاعت، معلم

ف f **لکه فرمان، کافر، نافع**

ق q **لکه قاموس، ناقوس، توافق**

د- سیمې واولونه:

و (w) **لکه ور** war **ولور** walwar

ی (y) **لکه یور** yor، **یو** yaw

هـ- دیفتنگونه:

ew،**لکه له لېو** lew کې

aw،**لکه** law **لو او کنډو** kandạw کې

āw،**لکه په پړاو** parāw **او جړاو** jarāw کې

əw **لکه په کټو** kaṭəw کې

د (ی = ay) **غبرگغږونه په لاندې ډول دي:**

د ay **ایوان** aywān، **میره** mayrə، **سړی** saṛay

āy **لکه آینه** āyana، **ځایگنی** j̈āygenay، **ځای** j̈āy

əy **لکه نرۍ** narəy، **ډوډۍ** ḍoḍəy، **کرکۍ** karḳəy

uy **لکه خوی** xuy، **بوی** buy، **دوی** duy

oy **لکه زوی** zoy، **سوی** soy

پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار پښتو فونیمیکه الفبې او د تـورو نومونه په لاندې ډول راوړي دي:

فونیمیک الفبې (غږیزه ابېڅې)

فونیمیک	عادي	نوم	فونیمیک	عادي	نوم
a	/ فتحه	زور، فتحه	ṇ	ڼ	ڼې
ā	الف	الف	o	و	اوږد(واو)
b	ب	بې	p	پ	پې
c	څ	څې	r	ر	ر ې
č	چ	چې	ṛ	ړ	ړې
d	د	دې	s	س	سې
ḍ	ډ	ډې	š	ش	شې
e	ې	اوږده يې	ṣ	ښ	ښې
ə	ه	زورکی	t	ت	تې
g	ګ	ګې	ṭ	ټ	ټې
ɣ (ğ)	غ	غې	u	و	لنډ (واو)
h	هـ	هې	w	و	ښواکه(واو)
i	ي	لنډه ي	x	خ	خې
j	ځ	ځې	y	ی	ښواکه (ی)
ǰ	ج	جې	z	ز	زې
k	ک	کې	ẓ	ږ	ږې
l	ل	لې	ž	ژ	ژې
m	م	مې	ay	ی	زور واله (ی)
n	ن	نې	əy	ۍ	زورکي واله ۍ[1]

-(۱) پښتو سینډګی- نویزونه، پوهاند ډاکټر مجارو احمد زیار، د ساپي څېړنو پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۷۸ ل کال (۱-۲) مخونه.

پوهاند زيار د پښتو فونيميکې الفبې او ورسره د هغو توري، چې اصلاً عربي دي او په پښتو کې هم کارېږي، له فونيميکې بڼې او مثالونو سره په خپل اثر (ليکلار ښود) کې په دې ډول راوړې دي:

دوديز	غږيز (فونيميک)	نوم	بېلګه	غږيزليک
ا، ه	a	زور	اړه، اړ	aṛa,aṛ
ه،ـه	ə	زورکی	زړه	zṛə
آ	ā	اوږد	آر	ār,ās
ب	b	بې	بر	bar
پ	p	پې	پوړ	poṛ
ت	t	تې	تل	tal
ټ	t	ټې	ټل	tal
ج	j	جې(جيم)	جل	ĵal
چ	č	چې	چم	čam
ځ	j	ځې	ځل،ورځ	jal,wraj
څ	c	څې	څرخ،خرڅ	carx,xarc
خ	x	خې	خر،خور	xar,xor
د	d	دې(دال)	دادا	dādā
ډ	ḍ	ډې(ډال)	ډول	ḍol
ر	r	رې	رګ،تور	rag,tor
ړ	ṛ	ړې	ړوند	ṛund
ز	z	زې	زر	zar
ژ	ž	ژې	ژر	žar
ږ	ž	ږې	ږيره	žira

س	s	سې(سین)	سم	sam
ش	š	شې(شین)	شپه	špa
ښ	ṣ	ښې	ښار	ṣār
غ	δ	غې(غین)	غر	δar
ک	k	کې(کاف)	کر	kar
ګ	g	ګې(ګاف)	ګڼ	gaṇ
ل	l	لې(لام)	لر	lar
م	m	مې(میم)	مور	mor
ن	n	نې(نون)	نر	nar
ڼ	ṇ	ڼې	روڼ	ruṇ
و	o (o)	او [اوږد (و)]	کور	kor
و	u	او[لنډ(و)]	زوم	zum
و	w	وې(بېواک)	ور	war
ه،هـ	h	هې	هم	ham
ې	e	اوږده يې	هېر	her
ي	i	لنډه يې	وير	wir
ی	ay	زورواله يې	وری	wray
ی، ئ	əy	زروکـــــي واله يې	وړی، خورئ	wṛəy,xwrəy

عربي	غږيز	نوم	بېلګه
ث	θ	ثې،ثاء	حديث
ح	ḥ	حا	حليم
ذ	δ	ذال	ذاکر
ص	s̱	صاد	صابر

ض	z̲	ضاد	ضمير
ط	ṯ	طا،طې	طاهر
ظ	ẓ	ظا،ظې	ظاهر
ع	ʕ	عين	عالم
ف	f	فاء،فې	فاروق
ق	q	قاف	قرآن[1]

---

[1] ليکلاربود، پوهاند مجاوراحمدزيار، دانش خپرندويه ټولنه،۱۳۸٦ل، ۱۵-۱۸مخونه.

دڅلور پښتو پوهانو له نظره پښتو فونيميکه الفبې

ګڼه	توری	پوهندوی شاکر	څېړنوال هلالي	پوهنوال خویشکی	پوهاند زیار	توپیر
١	زور	a	a	a	a	متفق
٢	الف	ā	ā	ā	**ā**	//
٣	ب	b	B	b	**b**	//
۴	پ	p	P	p	**p**	//
۵	ت	t	T	**t**	**t**	//
٦	ټ	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	//
٧	ج	j	J	**j**	ǰ	توپیر
٨	ځ	dz	ǰ	ǰ	j	//
٩	چ	č	Č	č	č	متفق
١٠	څ	ts	c	**c**	**c**	توپیر
١١	خ	x	X	**x**	**x**	متفق
١٢	د	d	D	**d**	**d**	//
١٣	ډ	ḍ	ḍ	ḍ	ḍ	//
١۴	ر	r	R	**r**	**r**	//
١۵	ړ	ṛ	ṛ	**ṛ**	**ṛ**	//
١٦	ز	z	Z	**z**	**z**	//

۱۷	ژ	ž	Ž	ž	ž	//
۱۸	ږ	ẓ	ẓ	ẓ	ẓ	//
۱۹	س	s	S	s	s	//
۲۰	ش	š	Š	š	š	//
۲۱	ښ	ṣ	ṣ	ṣ	ṣ	//
۲۲	غ	g̱	Ğ	ğ	ɣ(ğ)	توپیر
۲۳	ک	k	K	k	k	متفق
۲۴	ګ	g	G	g	g	//
۲۵	ل	l	l	l	l	//
۲۶	م	m	m	m	m	//
۲۷	ن	n	n	n	n	//
۲۸	ڼ	ṇ	ṇ	ṇ	ṇ	//
۲۹	هـ	h	h	h	h	//

د دیفتونګونـو پـه برخـه کـې، لکـه: ې (ey)، **ی** (ay)، (āy)، (oy)، (uy)، (ew)، (əw)، (iw) **لیکنی توپیر نه شته.**

په پښتو کې د خاصو عربي تورو فونیمیکه لیکښه:

ګڼه	توری	پوهندوی شاکر	څېړنوال هلالي	پوهنوال خویشکی	پوهاند زیار	توپیر
۱	ث	s̲	θ	θ	θ	توپیر
۲	ح	h̲	h̲	h̲	ḥ	//
۳	ذ	z̲	δ	δ	δ	//
۴	ص	s̤	s̲	s̲	s̲	//
۵	ض	z̤	z̲	z̲	z̲	//
۶	ط	t̲	t̲	t̲	t̲	متفق
۷	ظ	z̄	z̄	z̄	z̤	توپیر
۸	ع	?	ʕ	ʕ	ς	//
۹	ف	f	f	f	f	متفق
۱۰	ق	q	q	q	q	متفق

دويم څپرکی

په پښتو کې د (یاګانو) سمه کارونه او اړتیا

په پښتو ژبه کې (یاګانې) د بڼې یا شکل له پلوه په پنځه ډوله دي، چې پخوا د پښتو ژبپوهانو او لیکپوهانو لـه خـوا دا شـکلونه غوره شوي او که پر ۱۳۲۹ل کال د باره ګلی د سیمینار پرېکـړه ورسره یوځای کړو، نو دا شمېر اوس شپږو شکلونو تـه رسـېږي. دا پنځه یا شپږ شـکلونه پـه حقیقـت کـې د څلـورو بېلابېلـو اوازونـو ښکارندويي یا اسـتازي کـوي، چـې دوه یـې خپلـواک غږونـه یـا واولونه دي او نور یې د ژبپـوهنې د یـوې دوديـزې نومـونې یـا اصطلاح له مخې غبرګغږونه یا ديفتونګونه دي.

دپښتو یاګانو، دا څلور اوازونه پـه حقیقـت کـې څلـور مختلـف اوازونه دي، چې د پنځو نږدې همشکله ګرافیمونو پـه بڼـه افـاده کېږي، له همدې امله دا مختلف او بېلابېل اوازونه په دوديز ډول د يوه ګرافیم (ی ګانو) په نامه یـادېږي، کـه پـه پیـل کـې دپښـتو غږونو لپاره دلیکنښو یا ګرافیمونو د ایښـودلو پرمهـال دې څلـورو

ښېلاښېلو اوازونو ته ښېل ښېل شکلونه غوره شوي وای نـو نـن بـه د پښتو (یاګانو) په لیکنۍ او ګړنۍ برخـه کـې هغـه سـتونزه او ناسـم پوهاوی نه رامنځته کېده، چې اوس کله کلـه پـه دې برخـه کـې پېښېږي، خو له دې سره سره پښـتو ژبپوهـانو او لیکپوهـانو هڅـه کړې د ټکو او ځینو نښو په زیاتون سره د دې اوازونو د افادې په بڼه کې اسانتیا راولي او دپښتو لیک لوستنه اسانه کړي.

د یادونې وړ ده، چې د پښتو (۷) واولونو له جملې څخه دوه یې همدا (یاګانې) دي، چې دکارونې خورا زیات ځایونـه او اړخونـه لري. له واول پرته طبعاً کلمه هډو جوړېدی نه شي، نو ځکـه کـه موږ دا دوه واولونه (ي = i) او (ې = e) محاسـبه کـړو نـو د پښـتو کلمو په سلو کې تر پنځه ویشتو زیاته برخه جوړوي. د دې واولونو ارزښت په دې کې دی چې نه یوازې د نوم یا فعل په اصلي بڼـه کې راځي، بلکې په مغیره حالت کې هم راځـي او د پښـتو ژبـې دګرامر یوه ځانګړتیا یا د ژبنې سکښت یو خصوصیت دا دی، چې فعل، نوم، صفت یا قید پر خپل اصلي حالت سربېره دویم یا مغیره حالت هم لري او د جمعې هم، نو دا دوه واولونـه یـا (ی ګـانې) دکلمو په دغسې اوښتون کې اساسي نقش لـري. سـربېره پـر دې زورکي واله یا همزه واله (ۍ = ئ) او زوروالـه یـا نرینـه (ی) هـم دپښتو کلمو په جوړونه کې ډېر نقش لري، نـو دا ټـول چـې سـره یوځای شـي دا د پښـتو کلمـو یـوه ډېـره درنـه او غوښـنه برخـه جوړوي. که چېرې د هغو د ټاکل شویو شکلونو په واسطه دهغو د اوازونو سمه افاده او لیکنۍ بڼه ترسره نـه شـي او یـا یـوه د بلـې

پرځای وکارول شي، نو يقيني خبره ده، چې دپښتو متن په افـاده او لوستنه کې به ډېرې ستونزې رامنځته شي.

زه دلته غواړم لومړی دپښتو دمروجو پنځه واړو (یاګـانو) دسـمې کارونې ځايونه په ګوته کړم او بيا وروسته د (یا ګانو) په اړه خپـل يو نظر او وړانديز راوړم.

۱- نرمه، بې ټکو، زوروالـه يا نرينه (ی = ay):

دې (ی) ته نرمـه، بـې ټکـو، زوروالـه يـا نرينـه (ی) وايـي او د ژبپوهنې له معمول تعريف سره سم يو غبرګغـږ يـا ديفتونـګ ګڼـل کېږي، چې له يو خپلواک اواز (a) او يو نيمه خپلواک غږ (y) څخـه رغېـدلی دی. سـره لـه دې چـې يـو شـمېر اوسـني ژبپوهـان د ديفتونګ له معمول تعريف سره موافق نه دي او هر يـو بېـل اواز ګڼي، په هر ترتيب زوروالـه يا نرينـه (ی) لـه همـدغو دوو اوازونـو څخه رغېدلې ده او د يوې څپې په شان يو ځل له خـولې څخـه راوځي. د دې (ی) دکارونې ځايونه په دې ډول دي:

الف – دمفردو مذکرو نومونو په پای کې راځي، لکه:

سړی، منګی، لرګی، زمری، ډانګی، فرنګی او داسې نور...

کېدی شي دا نومونه حقيقي مذکر وي يا لفظي.

(حقيقي مذکر او حقيقي مونث هغو نومونو ته ويل کېږي، چې د نسل د توليد وړتيا ولري او لفظي مذکر او مونث هغـو نومونـو تـه ويل کېږي، چې د نسل د توليد وړتيا نه لـري، خـو لفظاً نرينـه او ښځينه ګڼل کېږي.)

ب – په ځينو نسبتي صفتونو يا ستاينومونو کې هم راځي، لکه:

توریالی، ننګیالی، زمریالی، بریالی او نور...

ج – په هغو فعلونو کې هم راځي، چې د مفرد مذکر نـوم لپـاره ګردان شوي یا اوښتي وي.
لکه: احمد ډېر ځورېدلی دی، محمود ډېـر کړېـدلی دی، لاس مې سوځېدلی دی.

د – د ځینو امکاني فعلونو په پای کې هم راځي. لکه:
زړه مې په ښو خبرو رغېدلای شي، استاد د زده کوونکو پـه ښـو اخلاقو خوشالېدلای شي.
وطـن پـه کـارونو ابادېـدلای شـي، ځمکـه د بزګـر پـه هڅـو زرغونېدلای شي.

۲- څرګنده، لنډه یا معروفه (ي = i):

دا (ي) په پښتو کې یو خپلواک غږ (واول) دی، چې په پښتو متن کې ډېر زیات کارېږي د کارونې ځینـې مهـم ځایونـه یـې پـه دې ډول دي:

الف – دهغو مفردو مذکرو یا نرینه نومونو دجمعې لپاره راځـي، چې په نرینه (ی) پای ته رسېدلي وي، لکه:

مفرد	جمع
سړی	سړي
زمری	زمري
غویی	غويي

منګی	منګي
لرګی	لرګي

او داسې نور...

ب – دهغو مفردو مذکرو نومونو دمغیره یا دویم حالت لپاره راځي، چې په نرینه (ی) پای ته رسېدلي وي، لکه:

(اصلي حالت)	(مغیره یا دویم حالت)
(سړی) کار کوي.	(سړي) کار وکړ.
(بریالی) درس لولي.	(بریالي) درس ولوست.
(زمری) د ځنګله پاچا دی.	له (زمري) ځخه نور حیوانات وېرېږي.

ج – د نسبتي صفتونو یا نسبتي نومونو په پای کې هم راځي، لکه:

خوشال	خوشالي	رحیم	رحیمي
خوښ	خوښي	کریم	کریمي
سوکال	سوکالي	ابراهیم	ابراهیمي
هوسا	هوسایي	او نور...	

د – په یو شمېر کسبي نومونو کې، چې دیوې پېشې یا کسب ښکارندویي کوي، هم کارېږي، لکه:

ډولچي، سورنچي، توپچي، موچي، دوبي، جارچي او نور...

هـ - په یو شمېر فعلونو په تېره بیا د حال زمانې پـه فعلونـو کـې هم استعمالېږي.

لکه: ځي، راځي، خـوري، کـړي، څښـي، وړي، لـولي، نـاڅي، پاڅي او نور...

و- په پښتو کې د همدې غبرګغـږ (ay) پـه شـان نـور غبرګغږونـه (oy)، (uy) هم شته، چې تراوسه لا ورته په پښتو لیکدود کې کومـه خاصه بڼه په پام کې نه ده نیول شوې. دا غبرګغږونه ډېر زیات نـه دي، نو هغه کلمې چې پر دې غبرګغږونو پایته رسـېدلې وې، هـم په همدې (ی) ولیکل شوې، نامعقول کار به ځکه نه وي، چـې دا ډول غبرګغږونه تر نورو دې (ی) ته نږدې دي. لکه خـوی (xuy)، بـوی (buy) یـا زوی (zoy) لـوی (loy)، ځینـې ضـمایر لکـه دوی، هغوی او ځینې نور نومونه.

۳- اوږده، مجهوله یا ښځینه (ې = e):

دا (ې) هم یو خپلواک اواز (واول) دی، چې په پښـتو کلمـو پـه تېره بیا په ښځینه نومونو کې زیات کارېږي. دکارونې ځینـې مهـم ځایونه به یې دلته په ګوته کړو:

الف – دا ښځینه (ې) دهغو مفردو مونثو نومونـو دجمعـې لپـاره کارېږي، چې په ګرده (ه) یا زور (a) پای ته رسېدلي وي. لکه:

مفرد	جمع
ډیوه	ډیوې
ښځه	ښځې
پاڼه	پاڼې

منه — منې
زرکه — زرکې او داسې نور...

ب – دهغو مفردو مونثو نومونـو دمغيـره يـا دويـم حالـت لپـاره راځي، چې په همدې ګرده (ه) يا زور پايته رسېدلي وي، لکه:

اصلي حالت	مغيره حالت
(ډيوه) رڼا کوي.	د (ډيوې) رڼا تته ده.
(ښځهٔ) د ژوند نيمه برخه ده.	بې له (ښځې) ژوندون ګران دی.
(پاڼه) ورژېده	د توت (پاڼې) رنګ مې خوښېږي.
(پلوشه) درس لولي.	(پلوشې) درس ولوست.

ج – دهغو ښځينه صفتونو دجمعې او مغيـره حالـت لپـاره هـم راځي، چې په ګرده (ه) يا زور (a) پايته رسېدلي وي، لکه:

مفرد او اصلي حالت	مغيره او د جمعې حالت
(ښه ښځه)	(ښې ښځې)
(ښه ښځه) ښه خوی لري	(د ښې ښځې) به ښه خوی وي
(سره ډيوه)	(سرې ډيوې)

د – په هغو نسبتي صفتونو او فعلونـو کـې هـم کـارېږي، چـې د ښځينه نومونو لپاره کارول شوي او يا ګردان شوي وي.

لکه:

له (بدې ورځې) ژاړم.	(د ښې ورځې) خاوند شې.
(نجونې ژړېدلې).	(خويندې خندېدلې).
(تورې نڅېدلې).	(وراوې تېرېدلې)

او داسې نور...

هـ - په ښځینه ضمیرونو او مفردو حقیقي مونثو نومونو کې هم کارېږي، لکه:

دې، هغې، ناوې، ادې، خوابنې او نور...

د دې (ې) یو بله ښه ځانګړنه په دې کې ده، چې دکلمو په منځ کې هم خپل هویت ساتلای شي او ان که څوک وغواړي په دقیق ډول یې استعمال کړي، دکلمې په سر کې هم خپل هویت خوندي کولای شي، خو د کلمې په سر کې دومره دود نه ده، د کلمې په منځ کې، لکه:

(تېر) دېخوا تېر شوی او (تیر) د دستک او لرګي په مانا

(پېر) دمهال په مانا او (پیر) دلارښود یا مرشد په مانا.

۴- زورکیواله (ۍ = əy):

زورکیواله (ۍ = əy) د ژبپوهنې د معمولو تعریفونو له مخې یو غبرګغږ دی، یانې له دوو اوازونو څخه رغېدلې ده، چې یو زورکی (ə) دی او بل سیمي واول (y) دی، چې یو یې خپلواک (ə) دی او بل یې (y) بېواک یا نیمواک. په پښتو اوسنۍ الفبې کې د زورکي (ə) او زور (a) تفاوت نه لیدل کېږي او دواړه په دې ښه (ه) لیکي، خو د باره ګلۍ په سیمینار کې د زور او زورکي لپاره (ه او ۀ) نښې منل شوي او دا یو ښه ورانديز دی. د زورکي واله (ۍ) بله برخه (y) نیمه خپلواک غږ دی، د استعمال ځایونه یې په دې ډول دي:

الف – په پښتو مفردو مونثو نومونو کې راځـي، کېـدی شـي دا نومونه یا حقیقي مونث وي یا نا حقیقي، خو په لفظـي ډول پـرې دمونث اطلاق کېږي، لکه:

ځولۍ، زمرۍ، نږۍ، ګلالۍ، ډوډۍ، څوکۍ، او داسې نور...

ب – د ځینو هغو نسبتي صفتونو دجمعې او مغیـره حالـت لپـاره راځي، چې پر څرګنده (ي) پایته رسېدلي وي، لکه:

اصلي حالت	**مغیره حالت**
خوښي	**خوښۍ**
تربګني	**تربګنۍ**
دوستي	**دوستۍ**
خوشالي	**خوشالۍ**

دا به په یوه مثال کې هم واضح کړو:

(اصلي حالت)	**(مغیره حالت)**
د احمد او محمود ترمنځ دوستي ده.	**د احمد او محمود د دوستۍ مزه نه شته**

۵- همزه واله ئ (əy):

دا هم یو غبرګغږ دی او له زورکي والې (ۍ) سره یې په سکښت، جوړښت او تلفظ کې هېڅ توپیر نه شـته، یـانې دا دوه غږونـه پـه حقیقت کې دیوې څپې په څېر یو ځل له خـولې څخـه راوځـي. پښتو لیکپوهانو د زورکي والې (ۍ) او همـزه والـې (ئ) د بېلتـون ښه او ضرورت همدا ګڼلی، چې یوه په نومونو او بلـه پـه فعلونـو

کې راځي. زه به دلته د پښتو ليکپوهانو له خوا د همزه والـه (ئ) د اوسني دوديز استعمال ځايونه په ګوته کړم:

الف – همزه واله (ئ) اکثره د امر او نهې فعلونـو پـه پـای کـې راځي، لکه: کښېنئ، پاڅئ، وخورئ، مه خورئ، لاړشئ، مه ځئ او نور...

ب – د ځينو سواليه جملو په پای کې هم راځي، البته دلته هـم فعلي حالت څرګندوي، لکه: تاسو ټولګي تـه راځـئ، تاسـو درس لولئ، په علمي غونډو کې برخه اخلئ او داسې نور...

د يـادونې وړ ده، چـې همـزه والـه (ئ)، زورکـي والـه (ی) او زورواله يا نرينه (ی) دکلمو په منځ کې خپـل هويـت سـاتلای نـه شي او ځای يې د څرګندې (ي) شکل نيسي، يـوازې دکلمـو پـه پای کـې دا (ی) ګـانې د شـکل لـه پلـوه خپـل هويـت سـاتلای شي،لکه: نرۍ+ وال = نرېوال يا کلی + وال = کليوال

اوس دپښتو ياګانو، په اړه خپل نظر او وړانديز څرګندوم:

لومړی دنومونو په اړه: پښتو (ياګانې) طبعاً د بېلابېلو اوازونـو ښکارندويي کوي، لکه څنګه چې هر اواز خپل يـو بېـل او واحـد نوم لري، نو په کار ده، چې د هغه ګرافيم يا شکل هم يو واحد او له اواز سره منطبق يو نوم ولري، لکه څنګه چې موږ په خپله نوره ابېڅې (الفبې) کې دهر اواز لپاره دګرافيم يو مشخص نوم لـرو او هېڅ ستونزه په کې نه وينو نو دلته هم بايد دنومونو د يو والي له

لارې دا ستونزه حل شي. په دې برخه کې زما مشخص وړاندیز دا دی، چې:

(ی = ay) ته دې نرینه (ی) وویل شي، ځکه چې دا د هغې دکارونې له ځایونو او مانا سره پوره پوره مطابقت کوي، په هر ځای کې چې دا (ی) کارېږي؛ فعل وي که صفت او یا که نوم وي، د هغو ټولو خصلت به نرینه وي یا به لفظاً او یا به هم د مانا له پلوه دنرینه ځانګړتیا ترې څرګنده شي، نو د (زوروالې) (نرمې) او (بې ټکو) نور نومونه دې ترې حذف شي، ځکه چې له مانا سره یې ډېر اړخ نه لګوي.

(ې = e): لکه څنګه چې (ی ay) د نرینه نومونو، صفتونو او فعلونو لپاره راځي دغسې (ې = e) دمونثو نومونو، صفتونو او فعلونو لپاره راځي، نو په کار ده، چې ښځینه (ې) ورته وویل شي، چې له مانا سره یې مطابقت پیدا شي. دمجهولې یا اوږدې (ې) اصطلاحګانې ځکه سمې نه برېښي، چې د (مجهولې) اصطلاح موږ ته مجهوله نه ده او کېدی شي دعربي او دري ژبو ویونکو ته دا (ې) مجهوله وي او همغه تعبیر دلته سرایت کړی وي، نو کوم شی چې موږ ته مجهول نه وي، ولې د مجهول نوم پرې کېږدو؟

د یوه واول اوږد او لنډ تلفظ کول په مانا کې کوم تغییر نه راولي نو ځکه دا اصطلاح یا نوم هم له مانا سره اړخ نه لګوي، نو که دې (ې) ته همغه (ښځینه ې) نوم ورکړل شي، دا کار به له مانا سره مطابقت پیدا کړي.

د څرګندې یا معروفې (ي = i) نومونه دومره بده نه برېښي، ځکه پښتنو او نا پښتنو ټولو ته څرګنده ده، نو که د لنډې (ي) پر ځای همدا نوم غوره شي، څه ستونزه ترې نه پیداکېږي.

د زورکیوالې او همزه والې (ی، ئ) په اړه زما نظر دا دی، چې دا دواړه په حقیقت کې یو اواز دی او یا د یـوه غـږ دوه شـکلونه دي. موږ په نورو ځایونو کې د پښتو الفبې په برخه کې په واقعیت کې د اوازونو لپاره شکلونه نه لرو او د اوازونـو بـاقي یـا پـوروړي یاستو، لکه د زورکي (ə) لپاره هم تراوسه پـورې د (ه) شـکل او د زور (a) لپاره هم دا (ه) شکل کاروو. سره له دې چې د باړه ګلـی سیمینار د زورکي لپاره (هٔ) شکل غوره کړ، خو تراوسه لا پوره دود شوی نه دی او هم د (u) او (o) دوو اوازونو لپاره یو یو شـکل (و) لرو، خو دلته بیا د یـوه اواز (əy) لپـاره دوه شـکله (ی= ئ) لـرو. پښتو ژبپوهـانو او لیکپوهـانو دهمـزه والـې (ئ) د ضـرورت وجـه (فعلي افاده) ګڼلې، نو که د فعل، نوم او صفت د تثبیت لپاره مـوږ د اوازونو شکلونه بدلوو، نو بیا خو هغـه نـورې (ې،ي،ی) ګـانې هم په فعلونو، صفتونو او نومونو کې راځي، نو هغـو تـه مـو ولـې بېلابېل شکلونه غوره نه کړل؟ لکه:

ی = سړی (نوم)	بریالی (ستاینوم)	کړېدلی دی (فعل)
ي = سړي (نوم)	ننګیالي (توصیفي یا ستاینوم) خوري، ځي (فعل)	
ې = ناوې (نوم)	تودې/ سړې (صفت)	خندېدلې، ګرځېدلې (فعل)

نو دلته ولې دا (ی،ي،ې ګانې) دمحتوا له مخې پر شکلونو ونـه وېشل شوې؟ زورکیواله او همزه واله (ی،ئ) په حقیقت کې د یوه اواز ښکارندویي کوي او د یـوه اواز د تثبیـت لپـاره یـوازې یـوه ګرافیم یا توري ته اړتیا ده او بس. د یوه غږ لپاره د بېلابېلو تـورو شتوالی دا مانا ورکوي، چې موږ د یوې ژبې لپاره په یـوه واحـد لیکدود کې څو الفباوې ولـرو او دا د ژبـې زده کـړه او تدریسـي چارې سختوي. زما وړاندیز دا دی، چې همزه والې (ئ) ته هېڅ

اړتيا نه شته او دا پر ژبه يو زياتى بار دى، نو ګټه نه لري، بايد لـه پښتو الفبا څخه حذف شي.

د باړه ګلى په سيمينار کې چې د (يـا) يـو بـل شـکل (ے) پـه اختياري ډول منل شوى هغې (ے) ته هم هېڅ اړتيا نه شـته او دا پر پښتو ژبه د اردو ژبې د اغېـز ښـکارندويي کـوي او د اسـتعمال ځايونه يې په نورو (يا ګانو) افاده کېدى شي.

پښتو لوستونکو ته مې د (ياګانو) دزده کړې په برخه کې وړانديز دا دى چـې د (ياګـانو) نومونـو د زده کـړې پرځـاى د (ياګـانو) دتلفظ او د هغو د استعمال ځايونو ته زياته توجه وکـړي، نومونـه (اصطلاح) کېدى شي، دسړي له ياده وځي، خو د (ياګانو) دقيـق تلفظ او په حافظه کې د هغو د شکل ساتنه د (ياګـانو) لـه دقيقـې کارونې سره مرسته کولاى شي. لوسـتونکي کـولاى شـي لانـدې شعار د (ياګانو) د استعمال د يوه لنډ فورمول په توګه په پـام کـې ونيسي او په هره کلمه کې چې (يا ګـانې) کـارول شـوې وي، د همدې فورمول له مخې يې دتلفظ په پام کې نيولو سره وکاروي: دا فورمول دا دى:

تل دې وي سوله په ټوله نړۍ کې – سره يو شئ دا مو شعار دى.

پورتني فورمول کې د هرې (يا) شکل او تلفظ په پام کې ونيسئ او په هره کلمه کې چې (يا) کارېدلې وي، هغـه لـه دې تلفـظ او شکل سره منطبق کړئ، نو کېدى شي په سم ډول يې وکاروئ.

درېيم څپرکی

په پښتو کې د مغیره حالت سمه لیکنه

پښتو د هغو ژبو په ډله کې ده، چې (نوم) د حالت له مخې هم په کې تغییر کوي، یانې دا چې د جملې د کارونې پرمهال نوم پر خپل اصلي یا لومړني حالت سربېره دویم حالت ان درېیم حالت هم لرلای شي. په (دري) او ځینو نورو ژبو کې نوم خپل یو حالت لري. په پښتو کې که نوم چېرې مفرد وي، نو په جمله کې یې د موقعیت له مخې د بڼې د بدلون دوه احتماله شته او که چېرې جمع وي د جمعې د دوو حالتونو او همدارنګه د دوو مغیره حالتونو احتمال یې شته. دلته به لومړی د نومونو اصلي (لومړني) او مغیره (دویم) حالت ته اشاره وکړو او بیا به پر دې هم رڼا واچوو، چې د کومو نومونو د دویم یا مغیره حالت په برخه کې لیکنۍ تېروتنې کېږي. تر ټولو لومړی هغه نومونه چې یوازې یوه بڼه لري او مغیره حالت نه لري.

۱- ثابت او نامغیر نومونه: دا هغه نومونه دي، چې یوازې یو حالت لري، چې په مفرد ډول کارېږي، په یوه حالت کې هم تغییر نه کوي، دې کې دغه نومونه شامل دي:

الف- هغه لفظي مفرد یا جمع نومونه، چې پر زورکیواله (ۍ əy) پای ته رسېدلي وي، په یوه حالت کې هم مغیر حالت نه

لري، دا نومونه په دې ډول دي: نرۍ، مرۍ، ډوډۍ، ګرۍ، ګلالۍ، ملالۍ، شرۍ، ورۍ او داسې نور، خو که دا نومونه بیا په همدې خپل شکل ونه لیکل شي، نو د تلفظ پرمهال یې ستونزې راولاړېږي او یو ناپښتو ژبی یې په سمه بڼه نه شي ویلای، لکه د (ګلالۍ) او (ګلالی) توپیر یا هم د (مرۍ) او (مرې) توپیر نه شي کولای، نو ځکه خو د دې نومونو سم لیکنی توپیر په کار دی.

ب- هغه نومونه چې پر الف (ā) پای ته رسېدلي وي، څه مفرد مذکر وي، څه مفرد مونث، څه لفظي مذکر یا مونث وي څه حقیقي، مغیره حالت نه لري.

لکه ملا، بلا، کلا، نیا، خندا، ژړا، ځلا، ښکلا او داسې نور...

دا که د جملې په هر موقعیت او حالت کې په خپله مفرده بڼه وکارول شي، تغییر نه کوي. د دې ډول نومونو یا کلمو په لیکنۍ برخه کې د نظر اختلاف او توپیر نه شته، نو ځکه یې په لیکنۍ او ګړنۍ برخه کې کومه ستونزه هم نه تر سترګو کېږي، البته که پورتني نومونه د جمعې په بڼه راوړل کېږي، د جمعې بڼه یې د جملې د سکښت، جوړښت او په هغې کې د دې نومونو د دریځ له مخې، د جمعې اصلي او مغیره بڼې لرلای شي.

۲- بدلېدونکي نومونه: هغه نومونه دي، چې په جمله کې د خپل موقعیت له مخې بدلون مومي او بڼه یې بدلېږي، یانې دا ډول نومونه که مفرد حالت ولري که جمع، دواړه یې مغیره حالتونه لري، په لیکنۍ برخه کې که د دې نومونو سمه بڼه ولیکل

شي، نو په تلفظ کې به يې اساني راشي. دلته بـه د دې نومونـو بېلګې وړاندې کړو:

الف- هغه نومونه چې پرکانسونينټ يا چوپ تورو پايته رسـېدلي وي، دوه مغير حالتونه لري، يو په ندايي او بـل هـم د ببلتـون او پيوستون په حالت کې. دلته به يې څو بېلګې وړاندې کړو.

اصلي حالت	ندايي حالت	د ببلتون يا پيوستون حالت
احمد	احمده!	له احمده مې زړه شين دی.
سلطان	ای د زړه سلطانه!	له سلطانه پوره نه شوه.
جانان	جانانه راشه چې پخلا شو!	بېګاه مې خوب کې وکړ له جانانه سره جنګ.
غر	ای د شمشاد غره!	د غره پر څوکه لار ده.
بلبل	زما د زړه بلبله!	د زړه حال مې له بلبله پوښته.
قلم	قلمه ښکل به دې کړم نوم د جانان وليکه!	بې کتاب و قلمه، وطن نه رسېږي.
مور	مورې لپه دې له دعاوو ډکه اوسه!	خدای(ج) دې بې موره او بې پلاره مه کړه.

سره له دې د پورته مغيره حالتونو پـه ليکنـۍ برخـه کـې ډېـرې خاصې ستونزې نه شته، خو بيا يې هم ځينې خلک په سم ډول نه ليکي او له ګرامري پلوه يې سم نه کاروي.

ب- په پښتو کې ځينې شخصـي ضـماير داسـې دي، چـې دويم حالت هم لري، خو په پښتوـ عربي ليکدود کې د ځينو ضـميرونو د دويم حالـت ليکنـه مشـکله ده، همـدا وجـه ده چـې ځيـنې ويندويان د خبرونو پرمهال هغـه ناسـم لـولي او د جملـې مانـا او محتوا ورسره بدلېږي، دلته به پښتو کې شخصي ضميرونو تـه هـم نغوته وکړو.

	اصلي حالت	مغیره حالت
مفرد	زه	ما
	ته	تا
جمع	موږ	موږ
	تاسې/ تاسو	تاسې/ تاسو
مفرد مذکر	دی	ده
مونث او مذکر جمع	دوی	دوی
مفرد مونث	دا	دې
مفرد مذکر	دغه	دغه
مفرد مونث	دغه	دغې
جمع/ مونث مذکر	دغو	دغو
مفرد مذکر	هغه	هغه
مفرد مونث	هغه	هغې
مونث او مذکر جمع	هغو	هغو[1]

دلته به دا هر یو ضمیر په اصلي او مغیره بڼه په یوه جمله کې وکاروو:

۱- د پښتو ګرامر، هربرت پنزل، د محمد رحیم الهام ژباړه، ۱۳۴۰ل کال، دولتي مطبعه ۱۳۴-۱۳۵ مخونه.

اصلي حالت	مغيره حالت	
زه درس لوله	ما درس ولوست	(زه) پر (ما) بدل شو
ته درس لولې	تا درس ولوست	(ته) پر (تا) بدل شو

د متکلم ضمير د جمعې حالت يې يوازې يوه بڼه لري او مغيره حالت نه لري.

دی درس لولي	ده درس ولوست
دا درس لولي	دې درس ولوست
دغه هلک درس لولي	دغه هلک درس ولوست.

دغه(daǧa) پر دغه (dəǧə) واوښت

يانې (زورونه) پر (زورکيو) بدل شول (ə=a)

دغه جلۍ درس لولي	دغې جلۍ درس ولوست
هغه ځوان درس لولي	هغه ځوان درس ولوست.

دلته هم هغه (haǧa) پر هغه (həǧə) بدل شو.

هغه پېغله درس لولي	هغې پېغلې درس ولوست

(هغه) پر (هغې) او پېغله پر پېغلې بدل شول.

د پورتنيو ضمايرو د اصلي او مغيره استعمال په ليکنۍ برخه کې په مجموعي ډول زياتې تېروتنې نه کېږي، يوازې د (دغه) او (هغه) په اصلي او مغيره حالت کې ستونزه شته، ځکه چې په پښتو ليکدود کې د دواړو توپير مشکل دی. البته د زورکي(ə) لپاره د باره ګلۍ د سيمينار دا (ٱ) وړانديز شوې بڼه که په پام کې ونيول شي نو دا مشکل به تر ډېره حده حل شي، په تېره بيا د وروستۍ څپې زورکی به سم افاده شي، خو د لومړۍ څپې زورکی، چې

هغه هم د اصلي حالت له زور(a) څخه پر زورکي (ə) اووښتی، بيا به هم سم افاده نه شي او يوازې فونيميکه الفبې د دې وس لري، چې اصلي او مغيره حالت په دقيق ډول انځور کړي. وګورئ پښتو دوديز او فونيميک ليکدود کې دا حالتونه:

هغه هلک درس لولي.	haǧa haląk dars lwali
دغه هلک درس لولي.	daǧa haląk dars lwali
هغه هلک درس ولوست.	həǧə haląk dars wəlwast
دغه هلک درس ولوست.	dəǧə haląk dars wəlwast

په دواړو ضمايرو: هغه (haǧa) او دغه (daǧa) کې کله چې له حال زماني څخه ماضي ته اوړي، زورونه (a) پر زورکيو (ə) بدلېږي، ځرنګه چې دا بدلون په پښتو الفبايي سيستم کې په ښه ډول انځورېدلای نه شي، نو ځکه خو هغه کسان چې مورنۍ ژبه يې پښتو نه ده او يا هم پښتو يې له کړني پلوه سل په سلو کې پخه نه ده، د دې ضمايرو د اصلي او مغيره حالتونو توپير سم نه شي کولای او کله چې د دې ډول ضميرونو کارېدونکې جملې کاروي، نو لفظي تېروتنې کوي.

پر ضمايرو او پورتنيو نومونو سربېره په پښتو کې هغه نومونه، چې د کلمې په منځ کې و (o يا u) ولري، مغيره حالت لري او په تغييرېدونکي حالت کې (و) پر الف (ā) بدلېږي او په پای کې يې زورکی (ə) زياتېږي، لکه:

پښتون	پښتانه
زوړ	زاړه

موږ	ماږه
زنګون	زنګانه

ځينې يو څپيز نومونه او صفتونه هم مغيره حالت لري، چې په زورکي(ə) پای ته رسېږي، لکه:

اوم	اومه
مل	مله
مږ	مږه
اوږد	اوږده
شين	شنه
سور	سره .. او داسې نور

خو په پښتو کې هغه نومونه، چې تر ټولو زيات مغيره حالتونه لري دا دي:

۱- هغه نومونه چې په زور (a) پای ته رسېدلي وي، په تېره بيا هغه نومونه چې په لفظي يا حقيقي ډول مفرد مونث وي، د دې نومونو جمع او مغيره حالت پر ښځينه يا اوږده (ې) پای ته رسېږي، لکه:

مفرد اصلي حالت	مفرد مغيره حالت	د جمعې حالت
تخته	د تورې تختې رنګ	تختې
لښته	د لښتې پاڼې	لښتې
ونه	د ونې سيورى	ونې
سترګه	د سترګې ليد	سترګې
مڼه	د مڼې رنګ	مڼې

د دې نومونو د اصلي او مغیره حالت په لیکنې بڼه کې څه ستونزه نه پېښېږي، خو که د (ې) پر ځای بله یا (ئ) ، (ي)، (ی) او یا هم (ۍ) وکارول شي، مانا یې بدلولای او تلفظ یې سختولای شي.

۲- د مغیره حالت نور ډېر کارېدونکي نومونه یا صفتونه همغه دي، چې په نرینه، نرمې یا زوروالې (ی = ay) پای ته رسېدلي وي. دا ډول نومونه یا صفتونه دویم یا مغیره حالت لري، د یادونې وړ ده، چې د دې نومونو جمع او مغیره حالت دواړه په یو ډول تر سره کېږي او دواړه په څرګندې یا معروفې یا (ي= i) پای مومي. دلته به مورږ د دې نومونو یا صفتونو اصلي یا مغیره حالت ته نغوته وکړو.

بریالی ډوډۍ خوري.	بریالي ډوډۍ وخوړه.
توریالی خاندي.	توریالي وخندل.
د ادب پوهنځی مې خوښ دی.	د ادب پوهنځي محصل یم.
ګلالی درس لولي.	ګلالي درس ولوست.

او همداسې په لسګونو بېلګې...

که چېرې د دې نومونو د اصلي او مغیره حالت توپیر ونه شي، نو هم یې په مانا کې توپیر پېښیږي او هم په تلفظ کې. په ځینو ملي او نړیوالو رسنیو کې چې د پښتو (یاګانو) کارونه په دقیق ډول نه تر سره کېږي، ویندویان د متن په لوستنه کې له ډېرو

ټېروتنو سره مخامخېږي، خو له نېکه مرغـه چـې د دې نومونـو اصلي، مغيره او د جمعې حالت په استعمال کې څه ليکنی ستونزه نه شته، ټولو پښتو لوستوالو او ليکوالو ته په کـار دي، چـې د دې نومونو ليکني سمون او سم استعمال ته ډېر پام وکړي، ځکه هغـه ستونزه چې د نورو نومونو په ليکنی برخـه کـې شـته، دلتـه هغـه ستونزه نه لرو.

څلورم څپرکی

په پښتو کې د کلمو سمه لیکنه

کلمه: داسې یو ژبنی عنصر دی، چې تر یوه زیاتو اوازونو څخه رغېدلې وي او مانا ورکوي،که چېرې پـر بېلابېلـو غـږونو ووېشـل شي مانا له لاسه ورکـوي او پـر بـې مانـا غـږونو بـدلېږي. ځینـې ژبپوهان د کلمې او مورفیم توپیر همدا ګڼـي، چـې کلمـه یـوه لغوي مانا لري، خو مورفیم یو لفظي واحد دی، کېدی شي مانـا ولري او یا یې ونه لري.دا چې د ګرامر له پلوه کلمې پر څو برخو وېشل کېږي او په جمله کې د موقعیت له مخې د هغو مانـا څـه ډول اوړي را اوړي، پر دې باندې دلته بحث نه کوو، دلته مـوږ یوازې پر دې غږېږو، چې کلمه نوم دی، که صفت، فعل دی او که قید او یا هم بل کوم څه؟ څه ډول لیکل کېـږي؟ ځکـه دلتـه زموږ کار لیکني سمون سره دی.

۱- **خپلواکې یا نا ترکیبي کلمې:** هغه کلمې دي، چـې پـه مستقل ډول مانا ورکوي؛ له کومې بلـې کلمـې یـا مـورفیم څخـه رغېدلې نه وي او له اوازونو پرته پر نورو برخو د وېش وړ نـه وي. د دې ډول کلمو په لیکنه کې ډېره ستونزه نه شته پـه تېـره بیـا

چې دا ډول کلمې پر کانسونینټ پای ته رسېدلي وي، دلته بـه دې ډول کلمو ته اشاره وکړو:

الف- پر کانسونینټ پایته رسېدلې کلمې: هغه کلمې چې پر کانسونینټ پای ته رسېدلي وي، هغـه مفـردې وي کـه جمـع، ښځینه وي که نرینه، په لیکنه کې یې ډېـرې سـتونزې نـه شـته، لکه:

لاس، ګل، اس، نوک، غر، لمر، سیند، مور، خور، ورور، کور، تور، غم او داسې نور...

ب- پر واول (زور= a) پایته رسېدلې کلمې: هغه کلمـې یـا نومونه چې پر زور (a) یا هم په زورکي (ə) پای ته رسېدلي وي، د هغو په لیکنې برخه کې یوه څه ستونزه شـته، هغـه پښتـون چـې مورنۍ ژبه یې پښتو وي او یا هم هغه کسان چې پښتو ژبـه یـې ښه پخه زده وي، هغوی ته یې توپیر او لوسـتنه مشـکل نـه دي، خو هغه څوک چې له لیکه پښتو ژبه زده کوي، هغو ته یـې سـم تلفظ مشکل کار دی، لکه:

شنه (Šna) (صفت مفرد مونث)			شنه(Šnə) (صفت مذکر جمع)		
غله (ğala)	//	غله	ğlə	//	
سره (sra)	//	سره	srə	//	
پړه (pṛa)	//	پړه	pṛə	//	
زړه (zaṛa)	//	زړه	zṛa		(نوم مفرد مذکر)
تره (tara)	//	تره	trə	//	

دلته بيا هم يادونه کېږي، چې کـه د زورکـي لپـاره د (ۀ) شـکل دود شي، نو د دې کلمو دقيق ضبط به په سلو کـې اتيـا اسـان شي او پاتې شل په سلو کې بيا هم د فونيمکي ابڅې پـه مـټ حلېدی شي.

ج - پر (ياگانو) پايته رسېدلې کلمې: هغه کلمې چې د پښتو (پنځه ياگانو) په حقيقت کې له (ځلورو ياگانو) څخه پر يوې پای ته رسېدلي وي، که په ليکنه کې يې د (يا گانو) له دقيقې کارونې گټه پورته نه شي، نو هم د کلمې په تلفظ او هم د مانا پـه افـاده کې ستونزې راولاړېږي. دلته به يې څو مثالونه وړاندې کړو.

ناسم	سم
احمد ډوډی وخوړه.	احمد ډوډۍ وخوړه.
بريالی احمد وواهه.	بريالي احمد وواهه.
راځی چې درس ولولو.	راځئ چې درس ولولو.
د ده رنګ د سړی نه دی.	د ده رنګ د سړي نه دی.
هوسی راغله.	هوسۍ راغله.

۲ – ترکيبي کلمې: هغه کلمـې دي، چـې لـه دوو خپلواکـو کلمو يا مورفيمونو او يا هم له يـوې خپلـواکې کلمـې يـا يـوه نـا خپلواک مـورفيم څخـه رغېـدلې وي او لـه دې نـوي ترکيـب يـا جوړښت څخه يې يوه نوې مانا لاسته راغلې وي.

تر کيبي کلمې هم پر دوو ډولو وېشل کېږي:

الف – هغه ترکيبي کلمې چې د پيوستون وړتيا ونه لري: که له دې کلمو سره دويم عنصر يوځای هم شي بيا هم خپل جلا شکل ساتي، لکه:

مفرد	ترکيب يا جمع	
غر	غرونه	
سيند	سيندونه	
وزر	وزرونه	
ښکر	ښکرور	
زور	زورور	
خبر	خبريال	
پکتيا	پکتياوال	او داسې نور

په دې کې (ونه)، (ور) ، (يال) او (وال) روستاړي دي، چې ماقبل ورسره د پيوستون وړتيا نه لري، خو نورې داسې ترکيبي کلمې شته، چې همدا روستاړي ور سره نښلېدلای شي. که په دې حالت کې بيا دا وروستاړي ترې جلا وليکل شي، نو د کلمې ليکنې عيب ګڼل کېږي. لکه:

مفرد	ترکيب يا جمع	
غم	غمونه	
بحث	بحثونه	
ننګ	ننګيالی	
سمون	سمونوال	او داسې نور

ب – هغه کلمې چې د پیوستون وړتیا لري: هغه ډول ترکیبي کلمې دي، چې له دوو زیاتو بېلابېلو اجزاو څخه رغېدلي وي او یوه نوې مانا ترې لاس ته راغلې وي، دا ترکیبي کلمې د یو ځای لیکلو وړتیا لري او باید یو ځای ولیکل شي خو په لیکنۍ برخه کې یې له ځینو لیکوالو تېروتنه کېږي او په جلا جلا ډول یې لیکي، یانې دواړه ترکیبونه بېلابېل لیکي، لکه: (ویی) یا (لغت) چې یو خپلواک مورفیم دی، که له ده څخه موږ د (پوهنه) په یو ځای کولو سره بل ترکیبي لغت جوړوو، نو بیا یې جلا جلا نه لیکو، لکه: (ویي پوهنه) که په دې ډول ولیکل شي نو بیا هم په اسانۍ سره د یوې واحدې مانا لپاره د یوه ترکیبي لغت په توگه کار نه شي ورکولای. سمه او درسته بڼه یې داده چې په ترکیبي او یو ځایي ډول ولیکل شي ؛ (ویيپوهنه)، لکه د پوهاند زیار ((پښتو لیکلار)) دا سمه نه ده، چې موږ (لیک) جلا او (لار) جلا ولیکو، لکه د (لغت پوهنه) [1] په نامه چې یو ډېر مهم علمي کتاب لیکل شوی، د لغتونو د جوړښت په اړه بڼه هر اړخیز علمي او ژورو بحثونه لري، خو د کتاب په عنوان کې دا تېروتنه هماغسې پاتې شوې ده.

د ترکیبي کلمو تر ټولو غوره او ښه لاره دا ده ، هغه ترکیب چې د یو ځای لیکلو وړتیا ولري، باید یو ځای ولیکل شي او هغه چې هېڅ وړتیا نه لري، مجبور یاستو هغه جلا جلا ولیکو. لکه پکتیا+ وال = پکتیاوال. مجبور یاستو جلا ولیکو. ځکه چې د

(۱) لغت پوهنه، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۵ ل کال.

ترکیب د لومړۍ برخې وروستی (الف) له خپلې وروستۍ کلمې یا مورفیم سره د پیوستون وړتیا نه لري، خو په (غزني) + (وال) کې چې دا وړتیا شته، نو بیا یې باید ضرور یو ځای ولیکو، لکه: غزنیوال، ارغندیوال، زرملوال، سمونوال او داسې نور...

د ترکیبي کلمو څو نور مثالونه :

یرغلګر

بلوسګر

هېیوال

نړیوال

ټولګیوال

څوکیوال

پوځیوال

ښکیلاکګر

ورانکار

نیواکګر

ټګمار

غمجن

ګټیالی

کتنپلاوی

چاپګر

لوبغاړی

ځانساتی

ورځچاری

خیانتکار

امانتکار

سستکار

نړیخور

ګډونوال

ولسواک

پانګوال

رښتینوال

ولسپال

ټولنوال

پرګنوال

ځمکواکي

نړیواکي

تمځی

پوهنځی

سمونځی

پالنځی

پخلنځی

لوبځی

ښویندی

ښکېلاک

زبېښناک

وربښمین

پرتمین

لېونتون

هېڅکله

مخنیوی

بنسټوال او داسې نور... [1]

په پښتو کې لا هم یو شمېر داسې کلمې شته، چې تر اوسه یې په لیکښه کې سم سمکی نه دی راغلی، اکثریت نه، خو ځینې لیکوال یې سمې نه لیکي، د دې کلمو لپاره هم باید یو معیار ومنل شي. یو خو هغه کلمې دي، چې د پښتو ټولنې له پرېکړو سره سم په هغوی کې سمون راغلی او اوس په سمه بڼه لیکل کېږي او ځینې کسان لا اوس هم ترې سر غړاوی کوي او یا پرې نه پوهېږي. موږ به دلته په بېلابېلو وختونو کې د پښتو ټولنې له خوا شوې پرېکړې راوړو، له نېکه مرغه چې دا پرېکړې تر زیاته حده تطبیق شوي، خو له هغو پرېکړو وروسته ځینې نورې داسې کلمې هم شته چې اوس یې هم په لیکلو کې اختلاف شته. پر هغو به هم لنډه رڼا واچوو.

۳- د ځینو اختلافي کلمو په اړه د پښتو ټولنې پرېکړې:

الف- لومړنۍ پرېکړه:

د ۱۳۲۱ ل کال پر جوزا (۱۹۴۲م کال،جون) د پښتو ټولنې په غوښتنه د افغانستان پنځه ویشت (۲۵) تنو لیکوالو او پوهانو په

[1] - پښتو لیکلار، پوهاند زیار، ننګرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ ل کال ۲۱۷- ۲۲۰ مخونه.

پښتو ټولنه کې غونډه وکړه او پر یو دېرش(۳۱) اختلافي موادو باندې یې تر بحث وروسته فیصله وکړه، چې دا لاندې کلمې باید داسې ولیکل شي:

فیصله شوي صورتونه	اختلافي صورتونه
شونډې	شونډې – شونډان
کښېناست	کښېناست- کښېنوست
ټول خلق	ټول خلق- ټوله خلق
ټولې خبرې	ټولې خبرې – ټوله خبرې
پاتې	پاته – پاتې
که راغلی وای	که راغلی وای- که راغلی وی
لویه	لویه – لو
تویه	تویه – تو
مېږونه .	مېږونه- مږونه (او داسې نور)
ولید په ټولو ماضي ګانو	ولید، ولیدو، ولیدئ، ومو لیدلو

کې دغه یو شکل غوره شو، مګر په ځینو کې به په اخره کې (ه) هم ورزیاتوي، لکه: وواهه.

لُخ	لُخ، لوخ
وشو	وشو، وسو
شوی	شوی، سوی
شته	شته، سته
شی	شی، سی
لږه ډوډۍ، لږې اوبه	لږه ډوډۍ، لږې اوبه، لږ ډوډۍ، لږ اوبه

ښې خبرې ، ښه خبرې	ښې خبرې
غږ، غګ، غاګ	غږ ، ژغ
ځینې وایي، ځنې وایي	ځینې وایي
له ده ځنې ، له ده ځینې	له ده ځنې
چلوونکی، چلونکی	چلوونکی
ښوونکی، ښونکی	ښوونکی
ښوونځی، ښونځی	ښوونځی
کښې، کښ، کې	کښې
(پرې، په) په داسې مثالونو کې:	
احمد سترګې لري مګر لار	پر
پرې نه ویني، په نه ویني	
ویل، ویله	ویل
ولاړ، لاړ	ولاړ
وکړ، وکی، وکه	وکړ
وکړئ، وکئ	وکړئ
مونږ، موږ	مونږ
زما، زمونږ، ځما، ځمونږ	زما، زمونږ
زه، ځه	زه

یادونه: وروسته بیا د دریېمې غونډې په فیصله کې لومړۍ فیصله داسې تعدیل شوه:

لومړۍ پرېکړه	تعدیل شوی حالت
پاته	پاتې

مونږ	(مونږ،موږ) دواړه ومنل شو.
ولاړ	(ولاړ، لاړ) دواړه صورتونه ومنل شول.
لُښ	لوښ

ب- دويمه پرېکړه:

د ۱۳۲۷ل کال د سنبلې پر اتمه (۱۹۴۸م کال د اګست پر ۲۰مه) نېټه په کابل کې د پښتو ټولنې په غوښتنه د لرې او برې پښتونخوا نولسو (۱۹)تنو پښتنو ليکوالو او پوهانو د پښتو ليک د ځينو اختلافي موادو په اړه داسې فيصله وکړه:

اختلافي صورتونه	فيصله شوي صورتونه
ڼ، نړ	ڼ
زه، ته، ده- زۀ، ته، ده	(زه، ته، ده) بې همزه په ټولو دغسې مثالونو کې
اوربېدل، اخيسل، آوربېدل،آخيستل	اوربېدل، اخيستل (بې مده)
وليد، وګوره، اوليدو، اوګوره(اوداسې نور)	وليد، وګوره (بې الفه)
مې، دې، پرې، لاندې، باندې ـمِ، دِ، پرِ،لاندِ، باندِ	مې، دې، پرې، لاندې، باندې
لومړی،کوچنی،ګوډ،ګوته، بوخت_ لمړی، کچنی،ګُډ،ګُته،بُخت	لومړی،کوچنی،ګوډ،ګوته، بوخت
چاپ، ګړی- چهاپ، ګهړی	چاپ، ګړی
(ښ)	دا توری به د ((ش)) او د ((خ)) په ځای نه ليکو
(ږ)	دا توری به د ((ژ)) او د ((ګ)) په ځای نه ليکو
(ځ)	دا توری به د تلل د مصدر په حال فعل او دغسې نورو افعالو کې ليکو لکه: ځي، بوځي، راځي.

ويل، وى	ويل(يوازې په شعر کې ((وى)) جايز دى.
کښې، کښ	**کښې**
د ماضي بعيد ضميرونه	(وم، وو، وى، و، وه، وې) يـــانې د مفـــرد غايـــب لپاره دوه (وو) ليکل کېږي.
د شول د مصدر مشتقات	شوم، شوو، شوې، شول، شوه، شوي بايد وليکل شي.
د ټولو افعالو د مذکر جمع	پـه (لام) ليکـل پـه کـار دي، لکه: راغلل،وليدل.
ټولې مطلقې ماضي ګانې	بايد داسې وليکـو: وليـد، وکـــوت، وکـــړ مګـــر وتـــاړه، وواهه بايد په اخر کې (ه) ولري.

ج- درېيمه پرېکړه:

د ۱۳۳۷ل کال د سنبلې پر اتمه (۱۹۵۸م کال) د پښتو ټولنې پـه بلنه د شمالي او جنوبي پښتونخوا پښتانه ليکوال او پوهـان کابـل ته د خپلواکۍ د جشن په ورځو کې راغلي وو، د سنبلې پر پنځمـه (د اګست پر ۲۷مه) نېټه د پښتو ليـک پـه اړه مجلسـونه او ادبـي بحثونه شروع شول، وروسته تر څو غونډو، بحثونو او ډېـرو څېړنـو د ځينو اختلافي موادو په اړه دا ډول پرېکړه وشوه:

اختلافي صورتونه	فيصله شوي صورتونه
ځمکه، مځکه، زمکه	ځمکه
زمرى، مزرى، ځمرى	زمرى
کښته، ښکته، خکته	کښته

پښه، ښپه، خپه	پښه
کښل، ښکل(د ليکلو او وېستلو په مانا)	کښل
کښلی (د ښايست په مانا)	ښکلی
ماسخوتن، ماخوستن	ماسخوتن
ورځ، روځ	ورځ
موږی، مېږوی	موږی
لويشت، ولېشت	لوېشت، لوېښت
ورک، روک	ورک
خسر، سخر	خسر
خوسا، سخا	خوسا
سکروټه، سروټکه، سکوروټه	سکروټه
ورور، رور	ورور
ورونه، رونه	ورونه
وروروليي، رورولي	ورور ولي
وروسته، روسته، روستو	وروسته
وروستی، روستی	وروستی
سيوری، سوری	سيوری
اخلم، اخلې، اخم، اخی، الم،الې	اخلم، اخلې
ښنل، ښنه- بخښل، بخښنه	ښنل، ښنه
ماسپښين، مازپښين، ماپښين	ماسپښين
کوم، کم	کوم
اغږل، اخښل، اخل	اغږل
نمړۍ، مړۍ، نوړۍ	نمړۍ

زوی، زامن- ځوی، ځامن	زوی، زامن
زېږېدل، ځېږېدل	زېږېدل
زغستل، ځغستل	زغستل
زلمی، ځلمی	زلمی
سوځل، سېځل، سوزل، سېزل،	سوځل، سېځل
خوځېدل، خوزېدل،	خوځېدل
غورځنګ، غورزنګ	غورځنګ
زغمل، ځغمل	زغمل
ژرنده، زرنده، جرنده	ژرنده
ژبه، زبه، جبه	ژبه
ژړا، زړا، جړا	ژړا
ژوند، زوند، جوند	ژوند
ژمی، زمی، جمی	ژمی
ژوبل، زوبل، جوبل	ژوبل
خېژي، خېزي، خېجي، خېږي	خېژي
ژۍ، زۍ، جۍ	ژۍ
ژور، زور، جور	ژور
نژدې، نږدې، نزدې	نژدې
لمر، نمر، نور، مر ، میر	لمر، نمر
نمسی، لمسی، نوسی	لمسی، نمسی
لمونځ، نمونځ، مونځ	لمونځ
لمانځه، نمانځه، مانځه	لمانځه، نمانځه
لامده، لانده	لامده، لانده

پسرلی، سپرلی	پسرلی، سپرلی
ږغ، غږ، ژغ	ږغ، غږ
کنځل، ښکنځل	کنځل، ښکنځل
جینۍ، نجلۍ، جلۍ، جیلۍ	جینۍ، نجلۍ
لمبر، نمبر	لمبر
نولس، نونس	نولس
وېره، بېره، اېره	وېره
وییده، بیده، اوده	ویده
ویاله، بیاله، واله	ویاله
اوبدل، اودل، اوبل	اوبدل، اودل
نښتل، مښتل	نښتل
بزرګان، ملکان، بزرګانان، ملکانان	بزرګان، ملکان
وزه، بزه، بیزه	وزه
کارغه، قارغه، کارګه	کارغه
ڼ، نړ	ڼ
کجیر، قجیر	کجیر
ټوکه، پړک، چکړې، ټوقه، پړق، چقړې	ټوکه، پړک، چکړې
زړۀ ، زړه	زړه
تۀ، ته	ته
زۀ، زه، ځه	زه
لوی، لو	لوی
دوی، دوئ	دوی

هغوی، هغوئ	هغوی
لویدیز، لویدیځ، لوئیدیز	لوېدیز
وویل، اووئیل	وویل
یو، ائینده، یوء ، آینده	یو، آینده
{ې}	دا توری (مجهوله یا) باید بې ځایه او د معروفې یا په ځای استعمال نه شي.

د پښتو ټولنې تر دې درېګونو پرېکړو وروسته دوه نورې ډله ییزه پرېکړې هم شوي، چې یوه د باړه ګلی علمي سیمینار پرېکړې دي او بل د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب له خوا د رابلل شوي ورکشاپ پرېکړې دي، چې دلته وړاندې کېږي:

د-د پښتو د متحد لیکدود او لیکلار لپاره د ((باړه ګلی)) د غونډې متفقه پرېکړې:

د پښتو لیکدود په اړه د پښتو ټولنې تر درېیمې پرېکړې (۳۲) کاله وروسته یو ځل بیا د دې شرایط برابر شول، چې د پښتو د یو متحد لیکدود د رامنځته کولو لپاره عملي هلې ځلې وشي. په دې لړ کې د پېښور پوهنتون د پښتو اکېډیمۍ په نوښت د (۱۳٦۹ل کال) یا د ۱۹۹۰ م کال د جولای له (۱۰) تر (۱۲) پورې د سوات په ((باړه ګلی)) کې یو درې ورځینی سیمینار جوړ شو، چې په کې د پښتونخوا له ګوټ ګوټ څخه تقریباً سلو تنو ادیبانو او ژبپوهانو

ګډون کړی و، دې غونډې په خپلې لومړنۍ ناسته کې د کار شل کسيزه کمېټه وټاکله، چې په کې دغه ښاغلي شامل وو:

۱- پروفيسور سيد محمدتقويم الحق کاکاخېل، ۲- پروفيسور جهانزېب نياز، ۳- پروفيسور نصيرالدين، ۴- حبيب الله رفيع، ۵- منتظر بيټنی، ٦- عبدالکريم بريالی، ۷- همېش خليل، ۸- ډاکټر محمداعظم اعظم، ۹- ډاکټر خالد خان خټک، ۱۰- محمدپروېش شاهين، ۱۱- پروفيسور محمدافضل رضا(اعزازي غړی)، ۱۲- پروفيسور خواجه محمد سائل، ۱۳- نورشاه جهان انور، ۱۴- ډاکټر وردګ (اعزازي غړی) ۱۵- سيال کاکړ، ١٦- سيداحمد مومند، ۱۷- ډاکټر محمداقبال نسيم خټک، ۱۸- ډاکټر محمداسرار(اعزازي غړی) ۱۹- خيبر اپريدی، ۲۰- پروفيسور يارمحمد مغموم.

د کار د کمېټې غړيو په درېو ناستو کې د پښتو ليکدود ستونزې، کشالې او ګډوډۍ په هر اړخيزه توګه وڅېړلې، پر ټولو يې په سړه سينه غور وکړ او په هره برخه کې تر علمي بحث وروسته يوې نتيجې ته ورسېدل. کمېټې د خپل کار وروستۍ پرېکړې او نتايج په لويه غونډه کې واورول چې د ټولو د تائيد وړ وګرځېدل او ملاتړ يې ترې وکړ. د پښتو متحد ليکدود په اړه يې خپلې وروستۍ متفقه پرېکړې داسې صادرې کړې:

((۱- هغه کلمې چې د عربۍ او فارسۍ نه پښتو ته راغلې دي او معنا يې هم هغه ساتلې ده، هغه به په خپل اصل شکل کې ليکلی شي، لکه: قصه، قميس، ضعيف. او هغه کلمات چې پښتو خپل کړي دي معنا يا شکل يې بدل شوی دی، هغه به په پښتو کې په اوښتي شکل ليکل کېږي، لکه: تپوس، پام او د عربۍ مخصوص

ټکي به د پښتو په کلماتو کې نه ليکو، مثلاً: ((تورخم)) به په ((ت)) ليکو په ((ط)) به يې نه ليکو.

۲- ((ڼ)) به د يو توري په شکل کې د پښتو په ا-ب-ت، يعنې حروف تهجي کې د ((ن)) نه وروسته ليکلی شي او نوم به يې ((نوڼ)) وي.

۳- هغه کلمې چې په اخر کې ((زور)) لري هغه ب په (ه) ليکلی شي لکه: خوشحاله (مذکر) خوشحاله (مونث) او دغه (ه) به د تانيث مخصوص علامت نه شي ګڼلی.

۴- ((مد)) په پښتو کې نه شته.

۵- مجهوله ((ے)) چې په قطبي پښتونخوا کې پرته ليکل کېږي، هغه به همداسې پرته ليکلی شي، لکه: سړے و غيره، البته په افغانستان او سويلي پښتونخوا کې به د دوی د خپل ليکدود سره سمه د مخکې په شان ليکلی شي.

٦- مخصوصه (ی) به د کلمې په مېنځ کې ((ېـ)) او اخر کې ((ې)) ليکلی شي، لکه سړې اوبهٔ، خبر و غيره. مجهوله يعنې پرته ((ے)) به هم د کلمې په مېنځ کې د مخصوصې ((ېـ)) غوندې ليکلی شي.

۷- د معروفې ((ي)) لپاره به دوه ځنګ په ځنګ ټکي ((ي)) ليکلی شي، لکه: سړي، زمري او نور.

۸- ياى تانيث ((ۍ)) به په اخر کې د کش سره ليکلی شي، لکه: کرسۍ، جينۍ و غيره.

۹- د فعل لپاره به د مخکې غوندې د ((ی)) دپاسه ((ء)) ليکو، لکه: وخورئ، وکړئ و غيره.

۱۰- په ضمير متصل او ((ېئ)) کې به په ((ی)) باندې همزه ليکلی شي او مخصوصه ((ې)) ليکلی شي او يا به ((ی)) او مخصوصه ((ی)) ليکلی شي، لکه په ((يئ)) کې به يوه ((ی)) او په دويمه ((ی)) باندې همزه ليکلی شي.

۱۱- په داسې ((ه)) کې، لکه: زړهٔ، ښهٔ، پهٔ، تهٔ د مخکې په شان د ((ه)) دپاسه ((ء)) ليکو، يعنې زړهٔ، ښهٔ، څهٔ کې به د ((ه)) دپاسه ((ء)) وي. په افغانستان او سوېلي پښتونخوا کې به هم دغه رنګ ليکلی شي.

۱۲- ((ګ)) به په کونډه ليکلی شي.

۱۳- کښې، کښېناستل، نخښه، بخښل او داسې نور ټکي به هم دغه رنګ ليکلی شي.

۱۴- معدوله ((واو)) به د ټکو نه نشي غورځولی، لکه: خولهٔ، خوارهٔ، ګوند، غوندې وغيره.

۱۵- هغه ټکي يا کلمې چې د عربۍ او فارسۍ نه د ((پيش)) په حالت کې راغلي دي په ((پيش)) به ليکلی شي يعنې په خپل رنګ کې لکه: ګُل، بُلبل، هغه پښتو کلمې چې پېښ لري هغه به په مجهوله ((واو)) ليکلی شي، لکه: پوښتنه، مور او نور.

۱٦- معروف ((واو)) به د کلمو نه نه غورځول کېږي او دپاسه به پېښ ورکولی شي، لکه: نُور، سُور او نور.

۱۷- د پښتو مخصوص توري ځ،څ،ښ،ړ به همدغسې ليکلی شي.

د کمېټې سفارش دی چې پښتو اکېډيمي دې د مرکزي او صوبايي حکومت په مدد د استادانو او طالب علمانو لپاره يو

رهنما کتاب تیار کړي، چې د دې ټکو په استعمال کې اشتباه ختمه شي. (د فیصلې په پای کې (۲۰) کسیزې کمېټې د غړو لاسلیکونه کړي دي).

د ۱۳۸۷ل کال د ثور پر ۲۸مه نېټه، د افغانستان د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف ریاست لـه خوا، د درسي نصاب د پښتو او دري کتابونو د واحد لیکدود پـه اړه درې ورځینی علمي ورکشاپ جوړ شوی و. پـه دې علمـي ورکشاپ کې د لاندې کلمو پر اختلافي یا توپیري بڼو بحث وشـو او په دې ډول یوې واحدې نتیجې ته ورسېدل:

هـ- د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب لپاره منل شوی واحد لیکدود:

گڼه	بېلابېلې لیکلې بڼې			منل شوې بڼه
	لومړی	دویمه	درېیمه	
۱	اوویشتم	اوه ویشتم		اوویشتم
۲	اغزی	ازغی		اغزی
۳	ایستلی	ویستلی		ایستلی
۴	اواره	هواره		هواره
۵	اوسپنه	وسپنه		اوسپنه

٦	اولس	ولس		ولس
٧	انځورولای	انځور کولای		انځـــورولای
٨	وولسم	اولسم		اوولسم
٩	اولسمشر	ولسمشر	اولس مشر، ولس مشر	ولسمشر
١٠	پرانیزي	پرانستل	پرانیستل	پرانیستل
١١	بریښنا	برښنا		برېښنا
١٢	برخوال، برخلیک	برخمن	برخـــــه من	برخمن
١٣	باندنیو	باندینیو		باندنیو
١۴	بوزي	بوځي		بوځي
١۵	بېځایه	بیځایه	بې ځایه	بېځایه
١٦	بې درنگه	بېدرنگه		بې درنگه
١٧	برخه وال	برخوال		برخوال
١٨	تېلفون	تلیفون	تېلیفون	تلیفون
١٩	تشبه	تشبیه	تشبې	تشبیه
٢٠	تغیر	تغییر		تغییر
٢١	تعین	تعیین		تعیین
٢٢	تللی	تلی		تللی
٢٣	تېرونکی	تېروونکی		تېروونکی
٢۴	تمباکو	تماکو	تنباکو	تنباکو

۲۵	پسرلی	سپرلی		پسرلی
۲۶	په خپلو	پخپلو		په خپلو
۲۷	پنځلس	پینځلس		پنځلس
۲۸	په ټولنه کې	په ټولنې کې		په ټولنه کې
۲۹	پاتې وو	پاته وو		پاتې وو
۳۰	پدغه	په دغه		په دغه
۳۱	په درناوې	په درناوي	پدرناوې	په درناوي
۳۲	پاچایان	پاچاهان	بادشاهان	پاچایان
۳۳	په واسطه	پواسطه		په واسطه
۳۴	پطرول	پټرول	پترول	پترول[1]
۳۵	پیل	فیل		فیل
۳۶	پطلون	پتلون		پتلون
۳۷	پل	پول		پول
۳۸	په کې	پکې		پکې[2]
۳۹	پاسنی	پاسینی		پاسنی
۴۰	ښوونکو	ښوونکیو		ښوونکو

[1] هغه کلمې چې له لاتیني څخه عربي او له عربي څخه پښتو ته راغلې وي او ط ولري ط په ت بدلېږي او په خپله اصلي بڼه لیکل کېږي.

[2] کله چې ((په)) د سربل بڼه ولري، باید جلا ولیکل شي او که چېرې داسې نه و، نو یو ځای دې ولیکل شي، لکه: ((په کور کې نه شته)) ((اوبه پکې نشته)).

۴۱	خوشحال	خوشال(نوم)		خوشــــحال (مرکــب صــفت) خوشال (نوم)
۴۲	ختیځ(شرق)	ختیز(شرقي)		ختــــیځ- ختیز
۴۳	خپـــــل منځي	خپلمنځي		خپلمنځي
۴۴	ځبېښل	زبېښل		ځبېښل
۴۵	ځایدای	ځائیدای	ځاپیدای	ځاپیدای
۴٦	څلپریشت	څلورویشت	څلرویشـــ ت	څلرویشت
۴۷	څښل	څکل	څښاک	څښـــــل- څښاک
۴۸	څېړونکو	څېړونکیو		څېړونکو
۴۹	چلم	چیلم		چیلم
۵۰	چورت	چروت	چُرت	چورت
۵۱	دوه ځله یې	دوه ځلې یې		دوه ځله یې
۵۲	درانه	دراندہ		درانه
۵۳	دوکان	دکان		دوکان
۵۴	دعا	دوعا		دعا
۵۵	دوولسم	دولسم		دولسم
۵٦	دویم	دوهم		دویم
۵۷	دریم	درېم	درییم	درېم

۵۸	رغاونه	رغونه		رغاونه
۵۹	رامینځته	رامنځته	رامنځ ته	رامنځته
٦۰	ریښتیا	رښتیا		ریښتیا
٦۱	راکښل	راښکل		راکښل
٦۲	زانګو	ځانګو		زانګو
	زنګل	ځانګل		زنګل
٦۳	زلمی	ځلمی		زلمی
٦۴	زوی	ځوی		زوی
٦۵	زنځیر	ځنځیر		زنځیر
٦٦	زوز	ځوځ	ځوز	ځوز
٦۷	ژبدود	ژب دود		ژبدود
٦۸	ژباړنه	ژباړه		ژباړه
٦۹	راکړ شو	راکړای شو	راکـــړل شوی	راکـړی شـو(د مفـرد لپـاره)، راکـړ شـول(د جمعـې لپـاره) ښـځینه او نرینه توپیر یې له مرسـتیال فعل څخه کیږي.
۷۰	سوزي	سوځي		سوځي
۷۱	سون	سونګ		سونګ
۷۲	سکه	سیکه		سیکه
۷۳	ساه	سا	ساء	سا
۷۴	سهیل	سویل		سویل
۷۵	سیمه ایز	سیمه ییز		سیمه ییز
۷٦	شوری	شورا		شورا
۷۷	شات	شهد		شات

۷۸	شوده	شیده	شــودې، شېدې	شېدې
۷۹	طوفان	طوپان	توپان	توپان
۸۰	طوطي	توتي		توتي
۸۱	عاشوری	عاشورا		عاشورا
۸۲	غوصه	غصه	غوسه	غوسه
۸۳	غنچه	غونچه		غونچه
۸۴	کیلي	کلي		کیلي
۸۵	کښوت	کبووت		کبووت
۸٦	کلتور	کولتور		کلتور
۸۷	کندز	کندوز	قندز	کندوز
۸۸	کندهار	قندهار		کندهار
۸۹	کونړ	کنړ		کونړ
۹۰	کرنه	کرهنه		کرنه
۹۱	کلمه	کلیمه		کلمه
۹۲	کومک	کمک		کومک
۹۳	کنځل	ښکنځل		کنځل
۹۴	کړي دي	کړیدي		کړي دي
۹۵	نه لري	نلري		نه لري
۹٦	لپاره	له پاره		لپاره
۹۷	لیمخی	لمخی		لیمخی
۹۸	لیرې	لېرې	لرې	لېرې

۹۹	لعل	لال		لال
۱۰۰	لار	لیار		لار
۱۰۱	له پاسه	لپاسه	دپاسه	له پاسه
۱۰۲	مسوول	مسؤول	مسؤل	مسؤول
۱۰۳	مونږ	موږ		موږ
۱۰۴	مؤلف	مولف		مؤلف
۱۰۵	مسئله	مساله	مسله	مساله
۱۰۶	منځ	مینځ		منځ
۱۰۷	معنی	معنا	مانا	مانا
۱۰۸	ملیون	میلیون	میلون	میلیون
۱۰۹	نهه ۹	نه		نهه ۹
۱۱	نحوه	نحو	نحؤ	نحو

۰				
۱۱ ۱	نرینه	نارینه		نرینه (صفت) نارینه (نوم)
۱۱ ۲	نصوار	نسوار		نسوار
۱۱ ۳	نشته	نه شته	نیشته	نشته
۱۱ ۴	نژدې	نږدې	نیږدې	نژدې
۱۱ ۵	نړیوال	نړۍ وال		نړیوال
۱۱ ۶	نږور	انږور	نږور	نږور
۱۱ ۷	نشه	نیشه		نشه
۱۱ ۸	نه شم کولی	نشم کولای	نه شم کولای	نه شم کولای
۱۱ ۹	نه کوي	نکوي		نه کوي
۱۲ ۰	نه لري	نلري		نه لري
۱۲	واخیست	واخست		واخیست

۱				
۱۲۲	ورمېږ	اورمېږ		ورمېږ
۱۲۳	وربشې	اوربشې		وربشې
۱۲۴	وښایاست	وښیاست		وښایاست
۱۲۵	هندوانه	هیندوانه	هندوانه	هندوانه
۱۲۶	هنداره	هینداره		هنداره
۱۲۷	هدیره	ادیره		هدیره
۱۲۸	هستوګنه	استوګنه		استوګنه
۱۲۹	یادښت	یاداشت	یـــــاد داشت	یادښـــت(د یـــاد داشـــت پرځـــای) او یادونـــه د (تـــذکر) پـــر ځای کارول کېږي.
۱۳۰	راغلی و	راغلی وو	راغلی ؤ	راغلی و
۱۳۱	کیږدي	کیدي	کېږدي	کېږدي
۱۳	کښینه	کینه	کېنه	کېنه

۲				
۱۳۳	ګوره	ګوره		د (ک) پرځای (ګ) کره ومنل شو.
۱۳۴	علماو	علماوو		علماوو[1]
۱۳۵	منع کوي	منعه کوي	منه کوي	منع کوي
۱۳۶	معلومات	مالومات		معلومات[2]
۱۳۷	مازغه	ماغزه		ماغزه[3]
۱۳۸	منځګړی	منځ ګړی	منځـــه ګړی	منځګړی
۱۳۹	نجلۍ	جلۍ	جینۍ	نجلۍ[4]

[1] د خپلواک پای (ā،a) وییونو جمع په دوو (واونو) جوړېږي، لکه (a): د جمله وو مخلوقاتو پلار دی دا، (ā پای)، لکه اړتیاوو، علماوو، سپېڅلتیاوو...

[2] د پښتو کولو (مغغنولو) په شرطونو کې د التباس یا ټکر نه رامنځته کېدو شرط اړین دی.

[3] د الف منځو کلمو په مغیره کولو کې منځنی الف له منځه ځي، لکه: مغزو، مېلمنو، پښتنو، درو (درملو) خوړو.

[4] د کلمو په منځ کې (ی) ګانې د شک او التباس د له منځه وړلو لپاره حتمي دي، له دې پرته د کلمو په منځ کې بېخي حتمي نه دي.

۱۴۰	اوبدل	اودل	اوبل	اوبدل

که موږ د پښتو ټولنې د سمون بهیر ته نظر وکړو، نو وبه ګورو چې ډېر مثبت بدلون په کې راغلی او رښتیا هم پرځای پرېکړې یې کړې دي، تر لومړۍ پرېکړې یې دویمه غوره او تر دویمې درېیمه هغه غوره ده، د وخت په تېرېدو سره تر درېیمې پرېکړې وروسته څه ناڅه نور سمون هم راغلی دی، وګورئ اکثره پرېکړې یې سمې کارېږي، ډېر کم خلک یې تر پرېکړو دمخه حالت بڼه لیکي.

تر پرېکړې دمخه حالت	اوسنۍ زیاته کارېدونکې بڼه
کنځل، ښکنځل	کنځل
اوبدل، اودل	اوبدل
جینۍ، نجلۍ	جینۍ
ږغ، غږ	غږ
پسرلی، سپرلی	پسرلی
لمر، نمر	لمر
لمسی، نمسی	لمسی
خېژي	خېږي
ورونه	ورونه
لوېشت، لوېښت	لوېشت او ځینې نورې کلمې.

پر پورتنيو سمونونو سربېره ځينې نورې کلمې هم شته چې تراوسه يې په ليکنۍ برخه کې څه ستونزې شته. له هغې جملې څخه يوه هم په تورو د اعدادو ليکنه ده، لکه:

دوم/ دوهم/ که دويم

درېم که درېيم

شپاړلسم که شپاړسم او داسې نور...

د عدودونو په برخه کې زه فکر کوم، چې دلته يوه قاعده شته، که هغې ته دقيق شو کېدی شي، ستونزه تر زياته بريده حل شي، قاعده داده چې:

الف- هغه عددونه چې په پای کې يې واول راغلی وي، لکه: دوه، درې، اويا، اتيا، نوي او نور، دا په پای کې د يم (em) په عددي روستاړي، چې د يوه عدد د پوړۍ څرګندونه کوي، ليکل کېږي، خو زورکی (ə) چې هغه هم واول ګڼل کېږي، که د کوم عدد په پای کې راشي، هغه هم د نورو رتبه يي عددو بڼه خپلوي. نو دلته قاعده دا ده چې خپله عدد + رتبه يي روستاړی.

دوه + يم	(em+dwa)	دويم	(dwaem)
درې + يم	(em+dre)	درېيم	(dream)
اتيا + يم	(em+ātya)	اتيايم	(ātyāem)
نوي + يم	(em+nawi)	نوييم	(nawiem)
اويا + يم	(em+āwyā)	اويايم	(āwyāem)

او داسې نور...

ب- هغه عددونه، چې پر کانسونينټ پای ته رسېدلي وي، د هغوی پوړيزي، حالت په ام (am) روستاړي پای ته رسېږي، لکه:

ثلور + ام	(am+calor)	ثلورم	(caloram)
شپږ + ام	(am+špaẓ)	شپږم	(špaẓam)
لس + ام	(am+las)	لسم	(lasam)
یوویشت + ام	(am+yewwišt)	یوویشتم	(yewwištam)
دېرش + ام	(am+derš)	درېشم	(deršam)
ثلوېښت + ام	(am+cəlwiṣt)	ثلوېښتم	(calwiṣtam)
پنځوس + ام	(am+panjos)	پنځوسم	(panjosam)

البته په پښتو- عربي ليكدود كې د رتبه يي عددونو ټول اوازونه انځورېدلای نه شي. هغه عدودونه چې په زوركي پای ته رسېدلي وي، هغه هم تر همدې قاعدې لاندې راځي يانې په (ام) يې رتبه يي حالت ځرګندېږي، لكه:

پنځه + ام	(am+pinĵə)	پنځم	(pinĵam)
اوه + ام	(am+owə)	اووم	(owəam)
نهه + ام	(am+nəhə)	نهم	(nəham)
شپېته + ام	(am+špetə)	شپېتم	(špetam)

او داسې نور...

د پورتنيو كلمو ترڅنګ بل هغه ډول كلمې دي، چې پښتـو دي اكثره يې د پښتو ټولنې په پخوانيو پرېكړو كې راغلي او ځينې يې نه دي راغلي، اوس يې هم ځينې خلک په ناسمه بڼه ليكي لكه:

ناسم	سم
تیکه	تیره

ګیره	ږیره
توګل	توږل
پختو	پښتو
پختونخوا	پښتونخوا
پکې	په کې
لخوا	له خوا
یواځې	یوازې
ستونځه	ستونزه
دپاره	لپاره
کونکی	کوونکی
پدې	په دې
مخامخ کېږي	مخامخېږي
بخښونکی	بښونکی
بخښنه	بښنه
سوله ایز	سوله ییز
کښې	کې
زمونږ	زموږ
کښېږدي	کېږدي
کښیني	کېني
ځوی	زوی
نړی وال	نړیوال
نشي	نه شي
مینځ	منځ

سيمه ايز	سيمه ييز	
ثبتونکی	ثبتوونکی	
تښتونکی	تښتوونکی	
لدې	له دې	او نورې

۴- له نورو ژبو څخه پښتو ته راغلې کلمې:

پر عددونو سربېره نورې داسې ګڼې کلمې هم شته، چې تراوسه يې په ليکلو کې اختلاف شته، له هغې جملې څخه يو هم له نورو ژبو څخه راغلې کلمې دي، په دې ډله کې دا کلمې شاملې دي:

الف- له انګليسي ژبې څخه راغلې کلمې: چې اکثره يې نړيوال لغتونه ګڼل کېږي او په همغه مانا او مفهوم دلته هم کارېږي، دا ډول کلمې د ټولو پښتنو ترمنځ يو ډول نه ليکل کېږي، نو ځکه خو په کار ده، چې ليکنی يووالی يې رامنځته شي. د کوزې پښتونخوا پښتانه دا ډول کلمې د انګرېزۍ په دود تلفظوي او کاروي يې، خو په افغانستان کې يې د دې کلمو ليکنی معيار فرانسه يي تلفظ نيولی، چې د افغانستان دري ژبې يې هم همدې ته ورته تلفظوي. د دې کلمو ځينې يې دا دي:

افغانستان	کوزه پښتونخوا
سوسياليزم	سوشليزم
انترناسيوناليزم	انټرنشنليزم
ديموکرات	ډيموکراټ
ديموکراسي	ډيموکراسي

استوکراسي	ارسټوکراسي
بروکراسي	بیروکراسي

د خاصو نومونو په کارونه کې هم توپیرونه شته.

لکه:

ایټالیا	ایټلي	
اسیا	ایشیا	
مالیزیا	ملیشیا	
اندونیزیا	اندونیشیا	
هند	انډیا	
چیچنیا	چیچن	
اروپا	یورپ	او داسې نور...

په دې برخه کې یوه قاعده دا ده، چې هرې ژبې ته چې د بلې ژبې کومه کلمه راځي، نو دا ژبه پرې د خپل فونولوژیک جوړښت عملیه تطبیقوي او هغه کلمه تر هغه حده صقیلوي، چې د خپلې ژبې د محاورې مسیر ته یې برابره کړي. دا بهیر تر هغه حده جواز لري چې د کلمې مانا بدله نه شي. نو د پورتنیو کلمو افغاني شکل ته که ترجیح ورکړای شي بده ځکه نه برېښي، چې د کلمې اصلي مانا نه بدلېږي یوازې په تلفظ کې یې څه ناڅه بدلون راځي، چې دا هم یو ډول اسانتیا رامنځته کوي.

ب- له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلې کلمې: يو هغه ډول کلمې دي، چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي، پښتو پرې خپل قانون تطبيق کړی او ډېر زيات فونولوژيک تغييرات يې په کې راوستي، د دې ډول کلمو په ليکنۍ برخه کې هم کېدی شي، همدې پښتو بڼې ته يې ترجيح ورکړای شي، لکه:

خلق	خلک
قميص	کميس
تفحص	تپوس
حق+ له	هکله
معنی	مانا
يعنې	يانې
معنوي	مانيز

او داسې نور...

بل هغه ډول عربي کلمې دي، چې مذهبي ارزښت او مفهوم لري، په هغو کې تغيير او تبديل راوستل نه يوازې د کلمې بڼه بدلوي، بلکې مانا يې هم تغييروي او مذهبي ارزښت او مانا يې له منځه ځي، په کار دي چې دا ډول کلمې په خپله اصلي بڼه وليکل شي لکه:

ايمان، حج، زکات، فرض، سنت، واجب، دعا، نيت، الله، اکبر، مذهب، دين، استنجا، صدقه، قرباني، خيرات، مسحه، ايات، حديث، وعده، جبر، غفار، اختيار، خير، اذان، سجده، رکوع،

نکاح، طلاق، عاق، امام، قبله، کعبه، رسول، نبی، قرآن او داسې نور[1]. په داسې حال کې چې يو شمېر عربي کلمې بايد د مذهبي مانا او تقدس له مخې په همغه عربي بڼه وليکل شي، ځينې نورې کلمې چې سوچه پښتو دي او پښتو ريښه لري، خو د زمانې کاتبانو هغه په شعوري او ناشعوري ډول د عربي او دري ژبې د قاعدې تابع کړي او يا د عربي خاص توري يې په کې ورګډ کړي دي، هغه هم بايد په خپله هماغه پښتو بڼه وليکل شي. قاعده دا ده، چې لس عربي توري (ث، ذ، ح، ص، ض، ط، ظ، ع، ف، ق) چې په کومه کلمه کې راځي، دا کلمې طبعاً عربي دي او دا قطعاً په هغو کلمو کې نه شي راتللای چې پښتو ريښه لري.

سمه پښتو بڼه	ناسمه بڼه	
ساپی	صافی	
اپريدی	افريدی	
خوشال	خوشحال	
الينګار	علينګار	
اليشنګ	عليشنګ	او ګڼ شمېر نور

(ع) په هغو کلمو کې راتلای شي، چې عربي وي، قطعاً په هغه کلمه کې چې (ګ) په کې وي، (ع) او دا نهه نور توري نه شي راتلای، نو ځکه د (ا) پر ځای په (ع) د الينګار ليکل تېروتنه ده، دا قاعده له (افغانستان) پرته چې (ف) په کې راځي او هغه هم

(۱) پښتو ګړښود، محمدسرور وکيلي، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، پېښور، ۱۳۸۷ ل کال، د مخ.

اصلاً د اوږدو تعاملاتو نتیجه ده د (افغان) کلمې اوسنۍ بڼې تر ډېرو پړاوونو وروسته دا حالت غوره کړی، نور نو په پښتو کلمو کې دا توري نه شي راتللای، نو ځکه باید پښتو کلمې په خپله پښتو بڼه ولیکل شي.

پنځم څپرکی

په پښتو کې د سربلونو او اوستر بلونو سم استعمال

په پښتو ليکنۍ برخه کې يوه ستونزه همدا دسربلونو او اوستربلونو ناسمه کارونه ده. سره له دې چې د ليکدودو له مخې، سربلونه او اوستربلونه لکه څنګه چې دي همغسې ليکل کېږي، خو د کارونې سم ځايونه يې له ځينو کسانو څخه غلطېږي او يو د بل پر ځای يې کاروي. کله چې هر سربل له خپل اوستربل سره را نه شي او يا هم د يوه سربل پر ځای بل هغه راشي، نو د جملې مانا بدلوي او هغه مقصوده مانا چې بايد ور يې کړي، نه ورکوي. مخکې تر دې چې د سربلونو او اوستربلونو پر شننه پيل وکړو ښه به وي چې نومورې مورفيمونه تعريف کړو.

سربلونه او اوستربلونه: هغه نه ګردانېدوونکي مقيد مورفيمونه دي، چې په خپلواکه توګه کومه مانا نه ښندي، بلکې له خپلواکو نامقيدو مورفيمونو سره يو ځای يوه مانا او مفهوم رسوي.

الف- سربلونه(پيشيني) Prepositions:

هغه ادات دي، چې تر يو نوم دمخه راځي او په جمله کې د هغه حالت او دريځ څرګندوي .

ب- اوستربلونه (پسيني) Post Positions:

هغه وييكي دي، چې په يوه جمله يا فقره كې تر يوه نوم وروسته راځي.([1]) پوهاند دوكتور مجاور احمد زيار د د سربلونو او اوستر بلونو په اړه وايي:

((سربلونه Prepositions او اوستر بلونه Post Positions هغه كوشني ناخپلواک او نااوړېدوني ډېرپېښي (كثير الوقوع) او ډېر كارنده ژبني توكونه يا وييكي Paraticles دي، چې په يوه جمله كې يې د خپلواكو توكونو يا نومونو (صفتونو، ضميرونو او شمېر نومونو) په ملتيا مانا او دنده څرګندېږي، سره له دې چې سربلونه او اوستربلونه د جملې يا په بله وينا، په ناخپلواكو او مرستيالو توكونو كې راځي او مانا او پازه يې د همدغو نومونو يا كړونو او كړولونو په ګاونډيتوب كې څرګندېدى شي، خو دا چې پر دغو آرو يا خپلواكو يو ډول اغېز لري او د هغوی دريځونه اوپېرونه (حالتونه) څرګندوي، نو اداره كوونكي، چلوونكي يا واكمن توكونه هم بلل كېږي.)) ([2])

سربلونه او اوستر بلونه كه نا سم وكارول شي د جملې مانا ته بدلون وركوي او نحوي جوړښت يې بدلېږي، دلته به يې څو بېلګې وړاندې كړو. دا ډول تېروتنې ډېرې كېږي، وګورئ دا مثالونه چې د (له) پر ځاى يې (د) كارولی دی.

---

(۱) پښتو غږپوهنه او وييپوهنه، پوهنوال محمد صابر خوېشكي، د افغانستان د كلتوري ودې ټولنه، ۱۳۸۰ ل كال، ۲۵ مخ.

(۲) پښتو پښويه، پوهاند دوكتور مجارو احمد زيار، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۲ ل كال، ۱۳۰ مخ.

يو ناظم ويلي: تل به دې ساتم (د) پردو وطنه!

د ناظم اصلي هدف دلته دا دی، چې خپل وطن (له) پردو څخه وساتي، خو څرنګه چې ده په ناشعوري توګه د (له) پر ځای (د) کارولی نو دلته دا مسره داسې مانا ورکوي، چې ناظم (د پردو وطن ساتي نه خپل، او دا هغه مانا ده، چې شاعر یا ناظم اصلاً نه ده غوښتې، خو د (د) د ناسمې کارونې له امله د شاعر د زړه مانا معکوسه شوې ده.

یا دا بله بېلګه:

ته خو به (د) زلفو کوځې جوړې کړې – زه به دې شلېدلي ګرېوان څه وکړم (خاطر)

دلته هم په ناشعوري ډول د (له) پر ځای (د) راوړل شوی ، د شاعر هدف دا دی چې (له زلفو) کوځې جوړې شي، نه (د زلفو کوڅې)، خو څرنګه چې شاعر (د) سم نه دی کارولی، نو ځکه خو دا بیت هغه مانا اصلاً نه ورکوي، چې شاعر په زړه کې جوړه کړې وه. دا ډول تېروتنې په ادبي متونو کې دومره زیان نه پېښوي، خو په حقوقي ، جزایي او سیاسي متونو کې دا ډول ګرامري تېروتنې د شخص او ټولنې سیاسي ژوند بربادولای شي.

په (په) او (پر) کې هم دا ډول تېروتنې کېږي، (په) اصلاً دفاعلي حالت لپاره راځي، په یوه جمله کې چې شخص یو فاعل وي یا فاعلي حالت ولري او (پر) د مفعولي حالت لپاره دی.

(زه په احمد سیاسي کار کوم.) مانـا دا چـې احمـد مـې د سیاسي کار لپاره د یوې وسیلې یا فاعل په توګه ګومارلی، احمـد خپله اجرا کوونکی دی، خو دا بله جمله چې:

(زه پر احمد سیاسـي کـار کـوم.) دا مانـا ورکـوي، چـې زه غواړم احمد دسیاسي کار له لارې تشویق کړم، چې له ما سره په سیاسي مبارزه کې راګډ شي، یانې دلته احمد کوم کـار نـه اجـرا کوي، بلکې کار پرې اجرا کېږي.

(زه ځم چې په ډاکټر غاښ وباسم.) یانې دا چې زما غـاښ رنځور دی او ډاکټر ته ځم چـې غـاښ مـې وکـاږي. خـو دا بلـه جمله: (زه ځم چې پر ډاکټر غـاښ وباسـم.) دا مانـا ورکـوي چې زه د ډاکټر غاښ وباسم. یانې دا چې د (پـه) او (پـر) ناسـم استعمال د جملې مانا سرچپه کوي.

زموږ په کندهارۍ لهجه کې د (پر) او (په) کارونه ډېره دقیقه ده، خو په ختیزې او مرکزي لهجې کې دا کارونه دقیقه نه وي، نو که څوک غواړي (په) او (پر) دقیق استعمال کړي، د کندهارۍ لهجـې معیارونه ورته ډېره ګټه رسولای شي.

دغسې د نورو سربلونو او اوستربلونو کارونه هم در واخلـه. دلتـه به موږ هر سربل دهغه له خپل اوستربل سره لږ په تفصیل وڅېړو.

۱) په : چې له (کې) اوستربل سره اړوند نـوم، تـون یـا ظرفـي حالت څرګندوي، لکه: په (ټولګي کې) له (پـورې) اوسـتربل سـره بل ډول تونپېر، یا په بله وینا، یو تړاو او پیوسـتون ښیـي، لکـه: پـه ځان پورې، په تا پورې، ستا په خبرې پورې (به ارتباط ګپ شـما)

له " سره" اوستربل سره يو لوښنپېر(الي حالت) راښيي، لکه: په بياتي سره، په چړې سره، په وينا سره، په زور سره، په خوښۍ سره.
له "پسې" او ستربل سره يو بل راز تونپېر يا پرله پسېوالی څرګندوي، لکه په تاپسې، په سختۍ پسې اساني راځي، په ژمي پسې پسرلی دی، کله کله ترې "سره" اوستربل لوېدی هم شي، لکه: په چاړه، په خوښه که په زور وي، له مظلوم به د ظالم لاس لنډېږي. په تا اړه نه لري (په تا پورې اړه نه لري). په ليکاني ليک کېږي (په ليکاني سره ليک کيږي). مګر(په کور) له (په کور کې) سره يو راز نه دی. ځکه (په کور) له آره (پر کور) دی چې ظرفي نه، بلکې استعلايي مانا ښندي. همدا راز په وخت، په کال، په مازيګر، په بجو ... د پر وخت ، پر کال، پر مازيګر، پر بجو... ناسم، يا نا کره بڼې دي. همدا خبره ده چې موږ (په پښتو ليکل) او (پر پښتو ليکل) سره تو پيروو.

۲) پر : يو باندينی(استعلايي) سربل دی، چې يو اړوند اوستربل" باندې" يې زياتره غورځېږي، لکه: پر مېز باندې يا پر مېز، پر ځمکه باندې يا پر ځمکه، پر زړه باندې يا پر زړه، پر سر باندې يا پر سر، پر زړه يوه څه (او) پر خوله بل څه، پر وخت، پر کور، پر کابل، پر ورځ، پر شپه، پر ماښام، پر لسو بجو، پر ۱۳۵٦ ل کال او داسې نور . " پر مياشت" دومره نه ويل کېږي، بلکې " په مياشت" کې زياتره کره برېښي.

"پر" هم د "په" غوندې زور پای نومونه زياتره پر اوښتي پېر نه اړوي. له کندهارۍ او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره

ګړدودونه "په" او "پر" سره ګډوي او پر يوه وخت دواړه په الي، ارتباطي، استعلايي او پر له پسې (تسلسلي) مانا کاروي. خو په يوه کره ليکنۍ پښتو کې د دغو دواړو سربلونو توپير اړين دی. يو ژبنی آر هم دا دی، چې دوه توکونه يا دودونه په تاريخي او ايتمولوجيک ډول هيڅکله هممانيز او همپازيز نه وي. د همدغه آر په ترڅ کې سپمايي آر هم سمبالېږي. که په ګړنۍ ژبه کې دغه آرونه دومره پر ځای هم نه شي، مګر په ليکنۍ ژبه کې ځو اړخيز ګټور نقش لري.

توپير يا نه ګډون، چار وېش او سپما د نړۍ د هرې ژبې بنسټ جوړوي، په دې توګه په کار دي (په پښتو ليکل) داسې مانا کړو چې يو څه په پښتو ژبه ليکل کېږي، نه په بله ژبه. (پر پښتو ليکل) دا مانا چې د پښتو په اړه کې څه ليکل کېږي، نه د بلې ژبې يا بلې سکالو په اړه. همدارنګه (پر کابل اوسېږم) دا مانا چې د کابل ښار په شاوخوا کې اوسېږم او (په کابل کې اوسېږم) دا چې دننه په کابل يا کابل ښار کې اوسم.

په پارسۍ کې هم د"به" او "بر" توپير په زاړه ادب او اوسني ايراني ادب او ليکنه کې پوره څرګند دی. همداسې يې په هندي کې هم در واخله. د "پر" بل اوستربل "سربېره" دی چې ناسم ډول يې "برسېره" هم لړو ډېر دود لري. دغه اوستربل هيڅکله نه غورځول کېږي، که نه مانا يې له " باندې" سره ګډېږي او سره يو کېږي.

"پر" چې د وييکنومځري (آداتي ضمير) "پرې" پر ځای هم کارېږي او په کندهاري ګړدود اړه لري، هم د يادو شويو ژبنيو

آرونو له مخې په تولیزه لیکنۍ پښتو کې د منـنې وړ نـه برېښـي. همداسې "تر" او "په" هم در واخله چې "ترې" او "پـې" یـا "پـرې" سره ګډول یې ګډوډي پېښوي.

۳) د : یو ډېر پېښی تولي(اضافي یا ملکي) سربل دی، چـې لـه "کره" او "غوندې" پرته نور ساده او آر اوستربلونه نـه لـري، بلکـې بې شمېره بدل، درغلي (کاذب) یا په بله وینـا بېلښتـي، تـړښتي او غوندېز (فقره یي یا عبـارتي اوسـتربلونه ورسـره غـاړه کېـږي. لـه مهالنومونو سره بې له اوستربلونو کړولونه جوړوي، لکه: د شپې، د ورځې، د غرمې... خو تـر ټولـو زیاتـه او بنسـټیزه پـازه یـې د دوو نومونو تر منځ د تول (اضافت) اړیکي ټینګونه ده.

۴) تر : چې د "پر" بډ (مقابل) سربل دی، هغه دا چې " تر" ترهـر څه له مخه د " پر" غوندې د "بانـدې" نـه، چـې د "لانـدې" مانـا ښندي، له دې کبله یې لومړی اوستربل"لاندې" دی چې، هېڅکله غورځېدنه، نه مني، لکه: (تر مېز لاندې) چې "تر مېز" بیا ګرد سـره بله مانا ښنـدي او هغـه تـوني او مهـالي پیوسـتون دی، لکـه: تـر ننګرهاره، تر مازیګره چې اوستربل "پورې" یـې هرومـرو ملتیـا نـه کوي. درېیم اوستربل یې "وروسته" یـا " را وروسـته" کـړول دی، لکه: تر غرمې وروسته یا تر غرمې را وروسته، تـر ځلمـي را وروسـته زما وار دی... له ځلورم اوستربل څخه (ځنې- نه) سره پرتلیز جاج نه ښندي، لکه: تر تا څخـه زه ښـه یم، چـې د دغـه اوسـتربل پـه غورځېدو، "ترتا" هم سم راځي. د دې پر ځای چې د نورو ژبو پـه پېښو(سړنی کال د پروسږکال په نسبت ډېـر ورنـدی دی)، ووایـو:

(سړنی کال تر پروسږکال ډېر ورندی دی) لنډ او کره راځي. "تـر" پر دغه پرتليز(نسبي يا تدريجي) مانا له "له" سـربل سـره هممـانيزه کېږي. خو دا چې (له- ښخه) تر هر څه له مخه وتون پېر (منشايي) حالت څرګندوي، نو يې بيا هم له (تر – ښخه) سره ګډول په کـار نه دي، يا لږ تر لږه بېځايـه دي، لکـه: ننګرهاريـان چـې وايـي: د کوره په سارا خوښ يم – د وېښه په تالا. خو دا چې په ګـډه کـره ليکنۍ پښتو کې دلته د پرتلې مانا موخه (مطلوب) ده. نو (تر کـوره پر سارا خوښ يم – تر وېښه پر تالا) ترې سم برېښي.

دغه راز په شمال ختيزو ګړدودو کې د (په) ، (تر)، (لـه) پـر ځـای هم زياتره (د) کارېږي چې دا هم له ژبني آر معيار ښخه چپ بلل کېږي، لکه: د ځلمـي پسـې، د ننګرهـار پـورې، د مېـز لانـدې، د ننګرهار نه، د ځلمې سره د کندهاره راغلم، د پښتو ټولنې د لغـاتو د ښانګې د خوا. ځلمي سره، تا نه يا ستا نه ... کره ډول يې : پـه ځلمې پسې، تر ننګرهـارپورې، تـر مېـز لانـدې، لـه ننګرهـاره، لـه ځلمي سره له کندهاره راغلم ، د پښتو ټولنې د لغاتو د ښانګې له خوا، تر تا (ښخه) زه ښه يم...

۵) له : چې له (ښخه، نه يـا ځـنې) اوسـتربل سـره لـه آره د يـو نوم(وتون پېر) يا منشايي حالت څرګندوي،لکه: لـه سيسـتانه يـا لـه سيستان ښخه، يا له سيستان نه او يا لـه سيسـتان ځـنې. پـه دويمـه "نسبتي" مانا يې کارول دومره کره نه برېښي، لکه: پاس چـې ورتـه ګوته ونيول شوه.

"له" له دويم اوستربل "سره" د ملګرتيا (معيت) جاج ښندي، لکـه: له ځلمي سره تر هرات پورې ملګرى وم او داسې نور. په دغه مانا يې اوستربل (سره) پر (څخه يا څه) اړول لـه ګـډې كـره ليكنـې پښتو څخه چپ بربښي، كه څه هم په ځينو ګړدودو او د خوشال په وينا کې "څخه" د "سره" پر ځاى هم ډېر كارول كېږي. په هـره توګه بايد (له ځلمي سره) او له (ځلمي څخه) په يـوه مانـا ونـه كارول شي. د " سره" اوسـتربل غبرګـون (تكـرار) د سـره لـه " تـر څنګه" د " باوجود" مانا ښندي، لكه: " سره لـه" ناروغـۍ لمبـا تـه ولاړم. يا: " له ناروغۍ" " سره سره" لمبا ته ولاړم " سره له" د ترېښتي سربل په توګه له "څخه" او ستربل سره غاړه كېږي او پيل ښووند كړول را منځته كوي،لكه سر له ننه، سر له مابنامه. توني، لكه سر له همدې څېركي... دربيم اوستربل يې " وروسته" دى چې مهالي او توني كړول (قيد) ورسره جوړوي او له (تر) سره يې پازه يو كېـږي، لكه: له غرمې وروسته كور ته ځم چې البته (تر غرمې وروسته) ترې زيات كره بربښي، په بله وينا (وروسـته) د "لـه" نـه ، بلكـې د " تـر" معياري اوستربل دى.

څلورم اوستربل يې " راهيسې" دى چې يو مهالنى كړول ورسـره جوړوي، لكه: له پروسږ كال راهيسې، لـه ډېـرو كلـو راهيسـې، لـه پخوا راهيسې... په دې توګه " راهيسې" د يوه اوستربل په توګـه بايد په (نوم يا نومغوند) پورې سـيده ونښلـول شـي او بـل كـوم زياتي او ستربل يا بل ژبنى توک ترې له مخه نه شي، په بلـه وينـا: (له ډېرو كلو را په دې خوا) يې هممانيز اندول دى، خو د پارسې (از سالها به اينطرف) ټكي پر ټكـي اړونـه ده او دومـره روانـي او

لنډون هم نه لري. د "له" پنځم اوستربل " پرته" دی چې د "سره" بډ او مقابل جاج ښندي، دا مانا چې د اړونـد نـو م ملګرتیـا نـه، چې ببلتیا او نشتوالی څرګندوي، لکه: له بللو پر تـه نـا بللـي هـم راغلي وو.

٦) "بـې" : چـې زیـاتره د "نـا" غونـدې یـو سـتاینومیز(صـفتي) مختاړی دی، لکه: بې کوره، خو لږ و ډېـره سـربلي ځانګړتیـا هـم لري او هغه زیـاتره د " لـه" پـه ملګرتیـا او د یـوازیني او سـتربل (څخه، نه یا ځنې) په درلودلو، لکه بې لـه تـا څخـه، بـې لـه هغـه څخه، چې (بې له تا) او (بې له هغه) هم ویـل کېـږي. د منځنـي پېر په شعر کې یې "بېتا" د ردیف په توګه هم کارول شوی دی.

٧) " و" : یو پخوانی سربل دی چې لـه "تـه" اوسـتربل سـره د ورتلـونېېر (مفعـولي حالـت) څرګنـدوي. پخـوانی څـرک یـې پـه لویدیزو (کندهاري) ګړدودو کې پاتې دی او نورو ټولو ګړدودو لـه لاسه ورکړی او د هغه اوستربل "ته" یوستوی کاروي، لکـه: (و) تـا ته وایم، (و) ښوونځي ته ځم...

د منځنۍ دورې شاعرانو هم ډېر کارولی دی او لا کله یـې دویم ځلي تر نوم وروسته هم راوړي او له اوستربل"ته" سره یې بیا هـم پتلیز(جوخت) نښلولی، لکه رحمان بابا چې وایي:

خدای وما وته ښکاره کړ هغه لمر بیا.

ځینو بیا د پارسۍ د "به" غوندې بې اوستربله هـم کـارولی دی، لکه پیر محمد کاکړ چې ویلي دي:

سوز ګداز د محبت وهسې مارا.

په هره توګه د ويونکو د ډېرښت پـه لاسـوند تـر (و ـ تـه)، (تـه) زيات معياري ارزښت لري.

۸) " لکه" : لکه "د" په برخه کې چې ورتـه نغوتـه وشـوه، پـر دې سرېېره چې لـه دغـه تـولي سـربل سـره ډېـر درغلـي اوسـتربلونه رامنځته کوي، د يووستوي سربل په توګه هم له ځانه سره يـو لـړ بېلابېل ساده وييکي، لکه : غوندې، هومره، هسې... ملګري کوي: (لکه) زمري (غوندې)، (لکه) غر (هومره)، (لکه) ګل (هسې)...([1])

دلته به د پښتو سربلونو او اوستربلونو دواړو لنډيز راوړو:

سربل	اوستربل	مثال
په	کې	زه په کوټه کې يم.
په	سره	په زيار او زحمت سره برى حاصلېږي.
په	پورې	په چا پورې نه خاندم.
په	پسې	په تا پسې نه ځم.
پر	باندې	زه پر څوکۍ باندې ناست يم.
پر	سربېره	پر دې کار سربېره نور کارونه هم لرم.
د	لپاره	د خبرو لپاره وخت نه لرم.
د	غوندې	د مزدور غوندې يې وګڼه.
د	کره	د احمد کره نه ځم.
تر	لاندې	ترمېز لاندې پروت دى.

---

۱ - پښتو پښويه، پوهاند دوکتور مجارو احمد زيار، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۲ ل کال، ۱۳۲- ۱۳٦ پورې مخونه .

تر	پورې	تر ښوونځي پورې ځم.
تر	وروسته	تر غرمې وروسته راځم.
تر	څخه	تر ځوزه (څخه) ګل ښه دی.
تر	دباندې	تر کوره باندې ووځه.
تر	پرته	تر ځلمي پرته ښه سړی نه شته.
له	سره	له ځلمي سره ځم.
له	څخه(نه)	له احمد څخه(نه) مې کتاب واخیست.
له	وروسته	له غرمې وروسته کور ته ځم.
له	راهیسې	له پرون را هیسې کار لرم.
له	پرته	له احمد پرته محمود هم راغلی و.
بې	څخه	بې اوبو څخه ژوند نه کېږي.
و	ته	و تا ته مې ووې. [1]

(۱) پښتو غږپوهنه او ویپپونه، پوهنوال محمد صابر خوېشکی، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، ۱۳۸۰ ل کال، ۲۵ او ۲٦ مخونه.

شېرزم خپرکی

په پښتو کې د لیکنښو سمه کارونه او اړتیا

لیکنښې که څه هم خاصې مانا واله کلمې نه دي، خو داسې نښې نښانې دي، چې د یوه متن د عبارت او فقرې په سمه لوستنه رسمونه او د مانا په سم لېږد کې مرسته کولای شي. که لیکنښې نه وي یو متن کېدی شي په سختۍ ولوستل شي او هغه مانا ورڅخه وا نه خیستل شي چې د لیکوال ورڅخه مقصد او هدف وي. لیکنښې د نړۍ په اکثرو ژبو کې تقریباً سره ورته دي، هغه ژبې چې عربي لیکدود تعقیبوي، طبعاً لیکنښې یې یو ډول دي، خو په انګلیسي، روسي او نورو ژبو کې چې لیکدود یې له پښتو لیکدود سره توپیر لري، ځینې لیکنښې یې د هغو معکوسه بڼه خپلوي، خو په دې ژبو کې هم اکثره لیکنښې همدې ته ورته دي.

لیکنښې د انشاء د سمون لپاره ضروري دي، يو ښه انشايي متن همغه دی، چې لیکنښې په کې په دقت سره مراعت شوې وي. موږ به دلته په پښتو کې د کارېدونکو لیکنښو او د هغو د کارونې ځايونو ته نغوته وکړو:

۱- لمن ليک (حاشيه):

کوم وخت چې له يوه اثر څخه عبارت يا مفکوره رانقل کېږي، بايد په لمنليک کې د ليکوال، د کتاب د خپروونکې موسسې ، د چاپ نېټې او د کتاب صفحې ته په ترتيب سره اشاره وشي، لکه دا لاندې مثال:

ګل پاچا الفت، لوړ خيالونه او ژور فکرونه، پښتو ټولنه، ۱۳۳۵، ۲۹ مخ.

که چېرې کتاب په ببيلو ګرافی کې معرفي کېږي، تر اصلي نوم تخلص مخکې راوړل کېږي لکه:

الفت، ګل پاچا، لوړ خيالونه او ژورو فکرونه، پښتو ټولنه، ۱۳۳۵، ۲۹ مخ.

کله کله د کتاب د چاپ ځای او نېټه په ليندیو کې نیول کېږي، لکه:

ګل پاچا الفت، لوړ خيالونه او ژور فکرونه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۵) ۲۹ مخ.

که چېرې څېړونکی غواړي له يوې مجلې څخه عبارات راواخلي، نو دمقالې نوم د نقل د نښو تر منځ ليکي. ورپسې د مجلې نوم، د چاپ ځای او نېټې او مخونو ته اشاره کوي، لکه:

محمد صدیق روهي، " فولکور څېړنې میتودولوجي" د فولکور او ادب ټولنه، ۱۳۵۲، لومړی ګڼه، لومړی کال، ۸ مخ.

۲- شمېرنه:

که چېرې شمېرنه په یوه کرښه کې راځي باید د لیندیو په منځ کې ونیول شي، لکه:

د څېړنې درې مهم ګامونه دادي: (۱) فرضیه، (۲) د موادو را غونډونه، (۳) نتیجه. که چېرې عددونه په نوې کرښه کې راځي، په لاندې توګه لیکل کېږي:

۱- یا په دې ډول: ۱)

۳- شارحه(:):

دا نښه د یوه لغت یا فقرې د شرح کولو لپاره استعمالېږي. کله چې لوستونکی دا نښه ووینې هغه ته دا توقع پیدا کېږي، چې راتلونکی عبارت به له وعدې سره سم پر مطلب باندې نوره رڼا هم اچوي او یا به نور څه وربانديې زیات کړي. دا لاندې نمونې وګورئ:

د انسان د ژوند هدف څرګند دی: سعادت.

د سیاستمدار لپاره دا خواص ډېر دي: درې درجې جرئت او یوه درجه پوهه.

له خلکو نه په زور احترام مه غواړئ، بلکې خپل ځانونه د احترام وړ وګرځوئ: خلک هغه چا ته احترام کوي چې هغه له نورو توقع نه کوي.

۴- لیندۍ ( ) :

کله چې د یوې جملې په منځ کې معترضه جمله راشي، د لیندیو تر منځ نیول کېږي. که څه هم معترضه جمله د دوو سر چپه واوونو تر منځ هم نیول کېدی شي، مګر لیندۍ په هغه صورت کې راځي، چې معترضه فقره له اصلي جملې سره ډېر توپیر ولري.

په عمومي ډول لیندۍ په دې لاندې ځایونو کې استعمالېږي:

۱- کله چې معترضه فقره د اصلي جملې په منځ کې راشي، لکه دا لاندې نمونې:

زه به سبا (که خدای کول) خوست ته ځم.

د خوشال خان دستارنامه د پلوتارک او کوینټلیان (چې دوی دواړه د ښوونې او روزنې په برخه کې ډېرې مهمې نظریې لري) له اثارو سره د مقایسې وړ ده.

۲- هغه رقمونه او ابجد توري چې د وېش د ښودلو لپاره راځي د لیندیو تر منځ نیول کېږي، لکه:

د اسلام پنځه بناوې دا دي: (۱) کلمه، (۲) لمونځ، (۳) روژه، (۴) زکواة، (۵) حج.

۳- په قانوني او تجارتي پاڼو کې د پیسو مقدار لوړې په تورو او ورپسې د لیندیو تر منځ پـه رقمونـو لیکـل کېـږي، لکه:

د دې ترون له مخې به د نوموړي کور میاشتنۍ کرایه یو زر او دوه سوه پنځه ویشت(۱۲۲۵) افغانۍ وي.

۴- پوښتنښې یا د ندا علامې چې د شک یـا طنـز او کترې په توګه استعمالېږي باید د لینـدیو تـر مـنځ ولیکـل شي، لکه:

په ازاده نړۍ (؟)کې ازاد مطبوعات (!) د محرومې طبقې په ګټه (؟)کار کوي.

۵- ویر ګول(⁄):

ویر ګول لفظ د لاتیني له (ویرګوله) څخـه اخیسـتل شـوی دی، چې په اصل کې واړه میل یا سیخ ته ویل کېږي. د ویر ګـول نښـه چې دلته د دوو لیندیو تر منځ ښودل کېږي (⁄) په انګلیسي کې د (بار) په نامه هم یادېږي. زموږ زیات شمېر لیکوال سرچپه واو (،) ته ویرګول وایـي، مګـر د انګلیسـي قاموسـونه او د لیکوالـۍ پـه اړه کتابونه ویر ګول او سرچپه واو(کامه) دوی بېلې نښې ګڼي.

۱- معمولاً د (او / یا) تر منځ د ویرګول نښه ایښـودل کېـږي، کـه موږ دا لاندې جملې ولولو:

(هلکان او / یا نجونې د والیبال ننـداره کـوي) مانـا دا ده چـې هلکان او نجونې، یا هلکان یا نجونې د والیبال ننداره کوي.

۲- ویرګول د نېټې د لیکلو لپاره هم استعمالېږي. مثلاً د دې پر ځای چې د ۱۳۵۲ کال د چنګاښ شپږویشتمه نېټه ولیکو، کولای شو د اسانتیا لپاره ویرګول استعمال کړو او داسې یې ولیکو: ۲٦/۴/۱۳۵۲

۳- کله کله د یوه بیت د مسریو تر منځ فاصله نه پرېښودل کېږي پر ځای یې د ویر ګول نښه استعمالوي، لکه د خوشال خان خټک دا بیت:

درست پښتون له کندهاره تر اټکه/ سره یو د ننګ په کار پټ او اشکار

٦- کامه (سرچپه واو) (،):

په اکثرو لوېدیزو هېوادونو کې کامه د (و) په بڼه لیکل کېږي مګر په پښتو او دري کې د دې لپاره چې (واو) ونه لوستل شي سرچپه یې لیکي، د تنقیط په نښو کې کامه ډېره زیاته استعمالېږي او په مختلفو ځایونو کې ترې کال اخیستل کېږي:

۱- د بېلولو لپاره:

الف) اوږدې جملې چې له څو ساده جملو څخه جوړې شوې وي د کامې په واسطه بېلېږي، لکه دا لاندې مثالونه:

توریالي زما لیک ته لا تر اوسه ځواب نه دی ورکړی، دا ګومان مې نه شي چې تر دې وروسته به ځواب ورکړي.

ده زیار وایست چې سنګ له ځانه سره ملګری کړي، مګر سنګ هېڅکله دا نه شوه منلای چې بې سببه د چا دښمنۍ ته ملا وتړي.

ب) یوه مقدماتي فقره له اصلي جملې نه جلا کوي، لکه:

د دې ترون پر اساس، غړي هېوادونه تعهد کوي چې په ښوونه او روزنه کې به له تبعيض نه کار نه اخلي.
تر ډوډۍ خوړلو او لاس مينځلو وروسته دوی سينما ته ولاړل.
ج) معترضه جمله يا فقره د دوو کامو ترمنځ نيول کېږي.
زه به د خالي په ورځ، که خير وي، تاسې کره درشم.
پښتو ټولنه بايد د پښتو ليکدود د يووالي لپاره چې په حقيقت کې د دې ټولنې د تاسيس يو عمده هدف دی، اوچت ګامونه واخلي.
د) د يو لړ مختلفو کلمو د جلا کولو لپاره، لکه:
ده خپل کتابونه، قلمونه، بکس او نور تدريسي لوازم له ځان سره واخيستل.
ه) ددې لپاره چې جمله يا شعر غلط ونه لوستل شي، لکه دا لاندې مثالونه:
ما، ماما ته يو کتاب راوړ.
ماما، ما ته يو کتاب راوړ.
د رحمان بابا دا لاندې بيت وګورئ چې لومړی شکل يې سم او دويم شکل يې ناسم دی:

ډېر عزيز دي موم د لان تر سنګدلانو
ته يو څاڅکی شه د اوښکو، ګوهر مه شه
ډېر عزيز دي موم دلان تر سنګدلانو
ته يو څاڅکی شه، د اوښکو ګوهر مه شه

و) د زرګونو او مليونونو د بېلولو لپاره، لکه:

نومـــوړي شــرکت پــه تېــر کــال کــې پنځــه دېــرش ملیونــه (۳۵،۰۰۰،۰۰۰) افغانۍ خالصه ګټه کړې ده. د ده میاشـتنی معـاش ۴۶۲، ۵ افغانۍ دی.

یادونه: د ټلیفون نومره، د کوڅې نومره او تاریخي کلونـه کامـه نه غواړي.

۲- د تړلو او بندولو لپاره:

الف) په معترضه فقرو او الفاظو پسې باید کامه راوړل شــي، لکـه: زما په عقیده، که ته موافقه کوې یا یې نه کوې، له همینګوی سره په داستان لیکلو کې څوک سیالي نه شي کولای.

ب) تر منادي وروسته کامه راځي، لکه: زلمیه، اجازه ده چې لـه تا نه یوه پوښتنه وکړم.

۳- د حذف شوي عبارت په ځای کې:

په دې کوټه کې څلور تنه کېني، په هغه بله کې پنځه تنه.

۷- ټکی(۰):

په لیکنه کې ټکی او کامه تر ټولو زیات استعمالېږي.

د ټکي د استعمال ځایونه په لاندې ډول دي:

۱- د بیانیه جملې په پای کې:

بریالی کور ته ولاړ.

لمر راوخوت.

۲- د نامخامخ پوښتنې په پای کې:

ده له مانه پوښتنه وکړه چې څه وخت به وزګار شم.

یادونه: په پښتو کې د مخامخ او نامخامخ پوښتنې ترمنځ څوک توپیر نه کوي او ډېر ځله د نا سم پوهاوي سبب ګرځي. پورتنۍ جمله د نالوستو (بې تعلیمه) پښتنو په نظر داسې ده:
ده له ما نه پوښتنه وکړه: " څه وخت به وزګار شم".
۳- د مؤدبانه غوښتنې یا د یوه ملایم امر په پای کې:
په یوه مناسب وخت کې دفتر ته راشه او له ماسره په دې اړه خبرې وکړه.
خپل کار ته توجه وکړه او احتیاط له لاسه مه ورکوه.
مهرباني وکړه دغه فورمه ډکه کړه او بېرته یې راولېږه.
۴- د لنډیز او اختصار لپاره:
د م.م.م. سرمنشي وویل چې باید په منځني ختیځ کې دایمي سوله منځته راشي.
یادونه: م.م.م. د ملګرو ملتو د مؤسسې مخفف شکل دی.

۸- پوښتنه (؟) :
پوښتنه په لاندې ځایونو کې راځي:
۱) د مخامخ پوښتنې په پای کې:
ستاسو نوم څه دی؟
ته څه وخت هرات ته ځې؟
۲) د شک او تردید لپاره:
دی له خپلو همکارانو سره همدردي (؟) لري.
۳) د ټوکو او مسخرو لپاره.

۹- سیمیکولن یا ممیزه: (؛)

د ممیزې استعمال یو څه دقت غواړي. آسانه لار دا ده چې ووایو په اکثرو هغو ځایونو کې چې ټکي راځي ممیزه هم استعمالېدی شي. که چېرې دوی جملې چې تقریباً یو له بلې سره مساوي وزن او اهمیت ولري، څنګ په څنګ راشي د هغو ترمنځ ممیزه استعمالولای شو، لکه دا لاندې مثالونه:

مورِ دوی ته دلیلونه وویل؛ خو دوی له مورِ سره ملګرتیا ونه کړه او خبره یې راسره ونه منله.

په تېر کال کې حکومت د قاچاق مخه ونیوله؛ بدې خورو ته یې سزا ورکړه؛ اختلاس کوونکي یې محاکمه کړل؛ او د اجتماعي عدالت د تامینولو په برخه کې یې په هر اړخیزو اقداماتو لاس پورې کړ.

۱۰- درې ټکي (...):

درې ټکي په دې لاندې ځایونو کې راځي:

۱) په ارادي توګه دځینو الفاظو حذفول.

بشپړه جمله: ځینې خبرې باید واورېدل شي، ځینې خبرې باید په یاد کې وساتل شي او ځینې خبرې باید ښې تحلیل شي او فکر ورباندې وشي.

حذف شوې بڼه: ځینې خبرې باید واورېدل شي، ځینې ... باید په یاد کې وساتل شي او ځینې ... باید ښې تحلیل شي او فکر ورباندې وشي.

۲) د داسې نورو پرځای:

زه ډېر ملګري لرم: زمرک، بریالی، سنګ، غمی ... پښتو، دري، سنسکرېټ، انګلېسي ... آریایي ژبې دي.

۳) د نیمګړې جملې په پای کې:

د غونډې په لمن کې، د چینې ترڅنګه، د ونې تر سیوري لاندې ... زمری او غوټۍ څنګ په څنګ کښېناستل د راز و نیاز خبرې یې شروع کړې...

۴) د تاکید لپاره د وړو جملو بېلول:

دا کار نن وکړه ... معطلي مه کوه... سبا به پښېمانه شې.

۵) کله چې د بل چا قول رانقلوو، حذف شوي عبارتونه د درو ټکو په واسطه ښودل کېږي. که حذف شوی عبارت د جملې په پای کې راغلی وي او جمله ورباندې ختمه شوې وي څلور ټکي ایښودل کېږي، درې یې د حذف شوي عبارت پر ځای او یو ټکی د جملې د پای لپاره.

۱۱- نقلنښه (( )) :

نقلنښه په لاندې ځایونو کې استعمالېږي:

۱) د یو چا د خبرو نقلولو لپاره:

سنګ وویل: " موږ په جنګ هم پوهېږو او سوله مو هم زده ده."

یادونه: که د نقلنښو ترمنځ نقلنښې راشي هغه د مفردو نښو په بڼه لیکل کېږي، لکه:

زمرک وویل: " زه د انتون دا خبره نه هېروم چې وایي: زړه ورتوب، بیا هم زړه ورتوب، همېشه زړه ورتوب."

۲) که له یوه اثر نه څو پراګرافه رانقلېږي باید د هر پراګراف په سر کې نقلنښې راشي، لکه:

" په عراق کې عربي ویونکي پنځه ملیونه شپږ سوه پنځوس زره تنه دي".

" په ترکیه، ایران او افغانستان کې عربي ویونکي اته سوه دري دېرش زره تنه دي".

" په عربي متحد جمهوریت کې عربي ویونکي شپږ ویشت ملیونه اووه سوه پنځه دېرش زره تنه دي".

۳) د وياند (نطاق) د تغییر په حال کې:

په کیسو او ډرامو کې چې د خبرو نوبت بدلېږي، نو د نوي وياند خبرې معمولاً په نوې کرښه کې راځي او د نقل نښو ترمنځ نیول کېږي:

" خان میره، ما ګومان کاوه چې ته به څومره غیرتي سړی یې، مګر خبر نه وم چې ته ګیدړ وختې ... د خپل لاس ټوپک مې درکړ چې ته به حیدر مړ کړې ... ".

" خان صاحب، له ځان سره به فکر وکړم. دلته خو زه څوک نه لرم چې مشوره او مصلحت ورسره وکړم".

۴) کله لیکوال ځانته خاصه اصطلاح وضع کوي، چې په محیط کې عمومیت نه لري، لکه: دی " ګیدیالوجسټ" دی له خپلې ګیډې لغتونه وضع کوي.

۵) د تاکید او توجه جلبولو لپاره:

"حق" ورکول کېږي نه، اخیستل کېږي.

٦) د مقالو عنوانونه:

په کابل مجله کې مې د " کنفرمیزم" په اړه مقاله ډېره خوښه شوه.

۷) د تمسخر لپاره ځینې اصطلاحات دنقل د کړښو ترمنځ لیکل کېږي.

۱۲- **فاصله** (-) :

د فاصلې نښه په لاندې ځایونو کې راځي:

۱) د لنډیز لپاره: کله چې څو فقرې یومطلب توضیح کوي او لیکونکي وغواړي چې لنډیز یې په وروستۍ فقره کې ذکر کړي فاصله استعمالوي، لکه:

ملي یووالی، د خلکو سوکالي، اجتماعي عدالت، اقتصادي پرمختګ – دا ټول زموږ د نظام اساسي هدفونه دي.

۲) د بس کولو او سرته رسولو لپاره: د دې نښې په واسطه لیکونکی خبره پرېکوي. دغه ډول استعمال اکثره په محاوره کې ډېر راځي، لکه:

سنک ته قار ورغی او ورته ویې ویل؛ " ته اصلاً په خبره ځـان نـه پوهوې. ما درته ویلي وو-".

۳) دمداخلې لپاره: کله چې د یوه مطلب په منځ کې نوی فکـر راپیدا شي او پخوانی مطلب اخلال کړي، لکه: کوم وخـت چـې زه په کندهار کې وم – دا خبره مې مخکې درته کړې ده.

۴) د معرفی لپاره:

کوم شی چې زما په ذهن کې یـې توپـان راپورتـه کـړی دی – هغه عشق دی.

۵) د معترضه جملې لپاره:

که سنک دې ولیـده – کـوښښ وکـړه چـې ویـې ویـنې – ماتـه ټلیفوني خبر راکړه.

۱۳- ستوری (*):

د ستوري نښه اوس ډېره نـه اسـتعمالېږي. پخـوا بـه سـتوری د حذف شوي عبارت پر ځای او د لمنلیک لپاره استعمالېده. اوس د حذف شوي عبارت پر ځای درې ټکي راځي او د لمنلیک لپاره د کلمې پر سر رقمونه لیکل کېږي.

سـتوری اوس هـم د تبصـرې او د توجـه د جلبولـو لپـاره استعمالیدی شي.

۱۴- غږ نښه (!):

د غږ (ندا) نښه د هیجان، حیرانتیا، تاکید او امر لپاره راځي. چې یو قوي دلیل موجود نه وي، باید د دې نښې له استعمال نه ځان وژغورو. غږ نښه په لاندې ځایونو کې استعمالېږي:

۱) د تعجب، تاکید او هیجان د ښکاره کولو لپاره:

سنک په رښتیا له خپلې وظیفې نه استعفا وکړه! څومره بې سنجشه کار!

ډاکټر وویل؛ " ته څومره خوشبخته یې! ستا او د مرګ ترمنځ فاصله ډېره کمه وه!".

۲) د امر او کلکې غوښتنې په حال کې:

ډېر ژر حرکت وکړه!

لطفاً زما په شخصي چارو کې مداخله مه کوه!

۳) د طنز او کټرې لپاره: دلته ندا نښه د نقل د نښو ترمنځ نیول کېږي چې مثالونه یې پخوا راغلل.

۱۵ - لویې لیندۍ [ ] :

په ځینو وختو کې لویې لیندۍ تر معمولي لیندیو مخکې راځي. کله کله لویې لیندۍ د نقلنښو ترمنځ د لیکونکي د تبصرې لپاره راوړل کېږي، لکه:

برتراندرسل وایي: " دا چې فزیک په علت پسې نه ګرځي دلیل یې دا دی چې علت وجود نه لري. [دا د رسل شخصي نظریه

ده تړول فیلسوفان د دغـه نظـر ملاتـړ نـه کـوي.] زمـا پـه عقیـده علت..."[1]

۱۶- د ندایې او سوالیې مرکب شکل (!؟):

کله کله ځینې لیکوال د ندایې او سوالیې علامې دواړه څنګ په څنګ د یوې جملې په پای کې راوړي، خو شرط په کـې دا دی چې ندائیه به لومـړی او سـوالیه بـه ورپسـې وي. پـه دې کـې د لیکوال هـدف دا وي چـې د هغـې پـه واسـطه لـه یـوې خـوا د لوستونکي توجه جلبوي او له بلې خوا یې په کې پوښتنـه غـرض وي. په لنډه وینا ویلای شو چې د یوې ډېرې مهمې پـوښتنې پـه پای کې د ندایې او سوالیې مرکب شکل راځي، لکه:

ته نه یې خبر چې د افغان انګلیس په یوې جګړه کې له پنځلس زره انګرېزي پوځ نه یوازې ډاکټر برایډن مړ ژواندی خلاص شوا؟

یا: ته نه پوهېږې د افغانسـتان د خلکـو ملـي پـاخونونو د نـړۍ سترې امپراتورۍ ړنګې کړي دي!؟

۱۷- درې ستوري (***) :

دغه نښه معمولاً د ډرام یا داستان په یوه پرده یا برخه کې چـې څو مفکورې په جلا جلا پراګرافونو کې څېړل کېږي، نـو د هـرې مفکورې تر پای ته رسېدو وروسته پـه یـو خـالي ځـای کـې درې ستوري (***) ایښودل کېږي.

---

(۱) کاندید اکاډمېسین محمد صدیق روهي، د څېړنې لارښود، د افغانستان د سیمه ییزو مطالعاتو مرکز، ۱۳۸۵ ل کال، (۷۹ – ۸۹) مخونه.

۱۸- وروڅو ته ورته نښه({}):

دغه نښه په پښتو او دري کې د ({) او په انګریزي او لاتیني کې په ({) بڼه راځي. په عمومي توګه هغه وخت استعمالېږي، چې دېوې کلمې په مقابل کې څو کلمې راشي، لکه:

انسان } پوه
ناپوه
کمزوری

۱۹- غشي (⇄):

دغه نښه په عام ډول د مفهوم د لوري او طرف څرګندونه یا ښودنه کوي. په لیکنو کې معمولاً د دوو مقصدونو لپاره استعمالېږي:

۱- کله چې لیکونکی په توضیحي او تشریحي لمنلیک (حاشیه) کې کومه توضېح یا تشرېح لیکي او په هماغه مخ کې یې لیکنه ځای نه شي، لازماً باید تر هغه وروسته مخ ته نقل شي نو د راغلې توضېح په اخرنۍ برخه کې د (⟵) غشي په راوړلو سره لوستونکي ته ښودنه کوي، چې نوره توضېح په راتلونکي مخ کې ولولي. په راتلونکي مخ کې تر توضېح لیکلو دمخه بیا هم (⟵) غشي نښه ایښودل کېږي چې لوستونکي ته وښيي دا توضیح له مخکني مخ څخه دلته راغلې ده.

۲- د یوې ترکیبي کلمې د تجزیې او یا د څو جزونو د ترکیب ښودنې لپاره راځي، لکه: دوست + ي ← دوستي یا پوهن + تون ← پوهنتون.[1]

(۱) سید محي الدین هاشمي، دلیکوالۍ فن، ۱۳۸۳ ل کال،(۴۳- ۴۵) مخونه.

وروستۍ یادونه

د یوې ژبې لیکنی سمون د یوې ورځې کار نه دی، دا یوه اوږده مرحله او پروسه غواړي او د زمانې له تجربې څخه تېرېږي. پښتو لیکدود هم تراوسه پورې د زمانې د ازمون څو پړاوونه تېر کړي. له نېکه مرغه په هر پړاو کې په پښتو لیکدود کې سمون راغلی، خو لا هم د یو داسې بشپړ پښتو لیکدود لپاره چې د پښتو ژبې ټولې لیکنۍ اړتیاوې لرې کړي، لاره پاتې ده.

ما د (پښتو لیکنې سمون) د لیکلو کار ځکه پیل کړ چې زه د خپل شلکلن فرهنګي کار په بهیر کې له یو لړ داسې لیکنیو ستونزو او توپیرونو سره مخامخ وم، چې باید حل لاره مو ورته پیدا کړې وای. هغه څوک چې د چاپي رسنیو چارې، په تېره بیا ایډېټ (سمون) پرمخ بيايي، هغه ته پته لګي چې لیکدودیزه ګډوډۍ د چاپي رسنیو کار ته څومره زیان رسوي او چارې څومره سختوي. زما په څېر به نور په لسګونو پښتانه لیکوال له ورته ستونزو سره مخامخ شوي وي. د دې لپاره چې د دې ستونزو د حل لپاره مو د کار یوه لړۍ پیل کړې وي او په دې بهیر کې مو خپله ونډه اخیستې وي، د دې اثر پر لیکلو مې پیل وکړ. دا اثر داسې نه دی چې د پښتو لیکدود او یا هم لیکنۍ برخې ټولې ستونزې دې اوارې کړای شي، بلکې که د سلګونو ستونزو له جملې څخه د څو ستونزو د حل لپاره مرستندوی شي بیا به هم زما لپاره یو ښه زېری وي.

زه هیله لرم د پښتو لیکني سمون یو غورځنګ پیل شـي او ټـول لیکوال په دې غورځنګ کې برخه واخلي، هر هغه لیکـوال چـې له کومې لیکنۍ ستونزې، تېروتنې او یا هم توپیر سره مخامخېـږي، هغه دې د لیکنو او رسنیو لـه لارې نـورو ژبپوهـانو سـره مطـرح کړي. دا کار به د دې سبب شي، چې زموږ ټولې لیکنۍ سـتونزې د وخت په تېرېدو سره یوه پـه بلـې پسـې حـل او داسـې وخـت راشي، چې زموږ نورو نسلونو او یا هم هغه چاته چې پښتو ژبه زده کوي، په لیکنۍ برخـه کـې ټـولې سـتونزې اوارې شـي. لیـک او لیکنی سمون د یو تن او یـوه ژبپـوه کـار نـه دی، بلکـې دا یـوه اوږده پروسه ده او ډېر کار غواړي، خو زموږ لیکنـی سـمون بایـد دومره سست هم پرمخ لاړ نه شي، چې زړې ستونزې مو لا غوڅې کړې نه وي نورې نوې پرې را دبره شـي. یـو ځـل بیـا لـه ټولـو پوهانو او لیکوالو څخه هیله کوم چې په پښتو لیکني سـمون کـې پوره پوره ونډه واخلي؛ زموږ لیکنی سمون زموږ ژبنی سمون دی او زموږ ژبنی سمون بیا زموږ له ټولنیز سمون سره مسـتقیمه اړیکـه لري.

په هېواد کې دهر ډول مثبت سمون په هیله

پوهنمل محمد اسمعیل یون

اخځونه

۱- اڅکزی، اودل سمد، پښتو ژبه او لیک دود ، کوټه ۱۹۵٦ م کال.

۲ - پنزل، هربرت ، د پښتو ګرامر، د محمد رحیم الهام ژباړه، ۱۳۴۰ل کال، دولتي مطبعه.

۳- خټک، خوشال خان، دستار نامه، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۴۵ کال چاپ.

۴- خوږشکی، محمد صابر، پښتو غږ پوهنه او ویپوهنه، ۱۳۸۰ل کال.

۵- رښتین، صدیق الله، پښتو ګرامر (ژب ښودنه)، خاور خپرندویه ټولنه.

٦ - روهي، محمد صدیق، د څېړنې لارښود، د افغانستان د سیمه ییزو مطالعاتو مرکز، ۱۳۸۵ ل کال.

۷ - زیار، مجارو احمد، پښتو سیندګی- نویزونه، د ساپي پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۷۸ ل کال.

۸- زیار ، مجارو احمد، پښتو لیکلار ، ننګرهار پوهنتون، ۱۳٦۰ ل کال.

۹- زیار ، مجارو احمد، پښتو پښویه، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۲ ل کال.

۱۰- زیار، مجاوراحمد، لیکلارښود، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸٦ل کال.

۱۱- شاکر، پوهندوی نوراحمد، ژبنۍ څېړنې، ۱۳۵۰ل کل.

۱۲- صلاحي، محمد نبـي، د کوشـاني دورې د ژبیـو څېړنـه، د افغانستان د علومو اکاډمی، کابل، ۱۳۸٦ل کال.
۱۳– لودین، دولت محمد، لغت پوهنه، پښتو ټولنه، کابـل ۱۳۵۵ ل کال.
۱۴- هاشمي، سید محي الدین، دلیکوالۍ فن، ۱۳۸۳ ل کال.
۱۵- هلالي، څېړنـوال عبـدالحکیم، د پښـتو ژبـې د فـونیمیکې الفبې لارښود، پښتو ټولنه، ۱۳۵۵ل کال.
۱٦- وزیری، بخت میر، غږ پوهنه او وییپوهنه، کابل پوهنتـون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د نا پښتو څانګو لپاره، ۱۳۸۴ ل کال.
۱۷ - وکیلي، محمدسرور، پښتو ګرښود، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۸۷ ل کال.

Pashto Text Correction

Written By:
M. Ismael Yoon

ISBN 978-9936-500-29-7
9 789936 500297 >

د خپرونو لړ: (۳۰)